

Daniel Broccato

Uniwersytet Jagielloński

daniel.broccato@student.uj.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9745-7020>

„Uciekający następca kemalistów” – obraz rewolucyjnego
anturażu w obliczu wyzwań i zagrożeń targających
kontemporalną anatolią

„Lamparty wtargnęły do świątyni, by wypić zawartość naczyń ofiarnych.
To się powtarzało z taką regularnością, że stało się przewidywalne.
I wówczas wpisano to w ceremoniał”¹.
Franz Kafka, *Gli aforismi di Zürau*, 1917–1918

„Kiedyś tutaj było imperium”. Turcja od dziesięcioleci pozostaje więźniem własnej wizji, która nie znajduje odzwierciedlenia w rzeczywistości. Osmanowie jako hegemoni, dominujący przez ponad sześć stuleci na mapach Starego Kontynentu, Czarnego Łądu, Kaukazu oraz Lewantu, pozostawili w testamencie *civibus* Republiki Tureckiej otwarte rany i chęć rewizjonizmu. Republika, odrodzona niczym etiopski feniks z popiołu, staje przed koniecznością dokonania ważkiego wyboru. Słowem, musi zdecydować, który rozdział tureckiej historii wygłaskować, a któremu pozwolić odejść w zapomnienie. Ziemie Anatolii oraz Rumelii, niczym duchy kolonialnej zaszłości, są miejscem ścierania się zarówno wewnętrznych, zewnętrznych, jak i wrogich sobie sił usiłujących realizować

---

¹ Cyt. za: F. Kafka, *Gli aforismi di Zürau*, Adelphi, Milano 2004, p. 34 – tłum. aut.

własną politykę z partykularnymi interesami. Instrumentalizacja przeszłości przez Kemalistów, „wielka gra” neokolonialnych mocarstw, obrona interesów przez wojsko, gülenistów, Kurdów, *tarikaty*², holdingi³ stanowią poważną barierę w redefinicji nowoczesności oraz całkowitego, nieprzyćmionego independentyzmu Republiki Tureckiej. Wspomniane czynniki utorowały Erdoğanowi drogę do tworzenia rewindykacyjnej retoryki i kreowania go na luminarza zwrotnej polityki *à la turca*, by odwołać się do koncepcji Ersina Kalaycioğlu⁴.

„Kraj półksiężycy”, usiłujący wejść w fazę wschodzącego imperium subregionalnego, pozostaje w ciągłym ruchu horyzontalnym. Anatolijskie struktury narodowe stają się w coraz bardziej namacalny sposób zaciętą „areną walk” antagonistycznych i wpływowych sił, które utrwalają jej mozaikową, pluralistyczną konstrukcję państwową przypominającą *patchwork*. Wśród rodowitych Turków wzmaga to sentyment wyalienowania, a także poczucia przebywania w „obcym państwie”, pozostającym w inkongruencji z zapamiętanym obrazem czasów infantylnych. Tak więc we współczesnych rozważaniach Turcję można by porównać do tonącego okrętu, dla którego panaceum stanowią Anatolijczycy, kierujący się demokratycznymi standardami i testamentem moralno-intelektualnym Mustafy Kemala. „Ten najmilszy okręt ojczyzny naszej wszystkich nas niesie, wszystko w nim mamy [...] Gdy się z okrętem źle dzieje, gdy dziur jego nie zatykamy, gdy wody z niego nie wylewamy, gdy się o zatrzymanie jego nie staramy [...] zatonię i z nim my wszyscy poginiemy”⁵. Zdawał się to przewidywać

² D. Bechev, *How a country turned from democracy and the West. Turkey under Erdoğan*, Yale University Press, New Haven 2022, p. 19. W dosłownym tłumaczeniu znaczy tyle, co „droga, która prowadzi podróżnika do celu”. *Tarikat* jest jednym ze sposobów dotarcia do Allaha i poznania go. Mevlana określa ruchy mistyczne mianem „krwawej drogi”. *Nakşibendi*, jako bractwo sufickie zrodzone w XIII w. i działające po dziś dzień, wywarło duży wpływ na wizję polityków Republiki. Do jego członków, zwanych w j. polskim bektaszytami, zalicza się braci Özal – Turguta i Korkuta, a także obecnego prezydenta Erdoğan.

³ M. Sönmez, *Türkiye’de holdingler. Kirk haramiler*, Gözlem Yayıncılık, Ankara 1992, s. 12–14. Wpływ holdingów o dużym kapitale zakładowym, określanym przez Sönmeza mianem „czterdziestu bandytów”, uwidacznia się w Turcji na uczelniach wyższych, w życiu kulturalnym, ekonomicznym oraz politycznym. *Koç* i *Sabancı Holding* określa mianem „dwóch gigantów”, a obok nich wymienia także m.in. *Rönesans Holding*, *Doğuş Holding*, *Zorlu Holding* oraz *Boyner Holding*.

⁴ E. Kalaycioğlu, *The Challenge of à la Turca Presidentialism in Turkey*, Edizioni Nuova Cultura, İstanbul 2014, s. 1–4. Profesor nauk społecznych z Uniwersytetu Sabancı naznacza, iż ustrój Turcji to wybór między hybrydowym reżimem (autorytaryzmem kompetytywnym) Erdoğan, który dostosowując się do anatolijskich realiów politycznych, określa roboczo mianem *à la turca*, a bliżej niedookreśloną formą demokracji parlamentarnej. *Electio* przypadające na 2023 rok zmienia bieg bądź ugruntują ustrój tego „dwukierunkowego wachlarza” tureckich możliwości.

⁵ Cyt. za: P. Skarga, *Kazania sejmowe*, Tower Press, Gdańsk 2000, s. 19.

XX-wieczny wieszcz Ahmet Hamdi Tanpınar, utrzymując, że „Turcja nie pozwala swoim dzieciom zajmować się czymkolwiek innym niż nią samą”⁶.

„Zawołowany kemalizm” jako wyzwanie dla XXI-wiecznej *Res Publica*

„Faktem jest, że w każdym kryzysie w Turcji kemalizm jest ponownie uznawany za światło nadziei przez ludzi w każdym wieku i masy wszystkich klas”⁷.

İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, 2018

„W przeciwieństwie do Mussoliniego, Hitlera, Stalina i Franco, Mustafa Kemal jest «dyktatorem przymusowym», dyktatorem wbrew swojej woli [...] Został dyktatorem, aby żaden dyktator nigdy więcej nie pojawił się w Turcji”⁸.

Alev Coşkun, *Kemalizm Aydınlanma Devrimleri. Nedir? Ne değildir?*, 2019

Wygnanie Mehmeda VI Vahideddina, trzydziestego szóstego władcy Imperium Osmańskiego, uznawanego za potomka protoplasty rodu Osmana Gaziego, a także jego osiedlenie się we włoskim San Remo, wstrząsnęło światem islamskim i trwale zaburzyło porządek wschodniej hemisfery. Ustalone prawo dla *Osmanoğulları*, zabraniające im przebywania w Republice Tureckiej od 1924 roku aż przez pół stulecia⁹, wymogło ówczasie budowę nowych, solidnych, wytrzymałych na kolejne wieki podstaw państwowości tureckiej – tym razem w oparciu o formę republikańskich rządów, a nie bazując na uzurpatorskich rządach dynastycznych. Wybitną jednostką, która odważyła się odsunąć na bok osmańską historię, wprowadzając „przeciwko notabdom dynastii”¹⁰ wzorce zaczerpnięte z Okcydentu, był

⁶ Cyt. za: M. Alphan, *Tek mesguliyetimiz memleketin hali*, *Hürriyet*, 27 I 2014, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/tek-mesguliyetimiz-memleketin-hali-25661172>, dostęp 28 VII 2022 – tłum. aut.

⁷ Cyt. za: İ. Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 452 – tłum. aut.

⁸ Cyt. za: A. Coşkun, *Kemalizm Aydınlanma Devrimleri. Nedir? Ne değildir?*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2019, s. 23 – tłum. aut.

⁹ *Osmanlı hanedan üyesi Türk kimlik kartına sonunda kavuştu*, TRT Haber, 5 IV 2015, [online] <https://www.trthaber.com/haber/yasam/osmanli-hanedan-uyesi-turk-kimlik-kartina-sonunda-kavustu-176934.html>, dostęp 9 VIII 2022. Mianem *Osmanoğulları*, co dosłownie oznacza „synowie Osmana”, określa się członków dynastii osmańskiej żyjących po dziś dzień. 3 marca 1924 roku uchwalono prawo, które przewidywało wygnanie 37 męskich członków rodziny Osmanów, w tym ostatniego sułtana Mehmeda VI. Większość z nich osiedliła się w Europie, Ameryce Północnej oraz na Bliskim Wschodzie. Pół wieku później, 15 maja 1974 roku pozwolono im na powrót do kraju. Obecnie 46. głową rodu Osmanów jest Harun Osmanoğlu mieszkający w Stambule.

¹⁰ *Vahdettin'in Amerikan Başkanına Mektubu*, *Türkçe Tarih*, 19 VI 2016, [online] <https://turkcetarih.com/tarih/milli-mucadele/vahdettinin-amerikan-baskanina-mektubu/>, dostęp 10 VIII 2022. W liście Mehmeda VI wystosowanym 13 marca 1924 roku do Calvina Coolidge’a ostatni sułtan, prosząc o pomoc i wsparcie prezydenta Stanów Zjednoczonych, określa

Mustafa Kemal. Uzyskany już w pierwszych latach trwania Republiki autorytet i mandat poparcia okazał się być na tyle silny oraz niepodważalny, że *tek adam*¹¹ zdecydował się na wprowadzenie własnych, z czasem uznanych za niezaprzeczalne, wzorcowych zasad kamalistowskiego¹² państwa.

Kemalizm przyjęty przez Republikańską Partię Ludową na jej III zjeździe w 1931 roku, już 6 lat później włączony do konstytucji, określa porządek społeczny, zasady kierujące państwem przy jednoczesnym nacisku na kształtowanie tożsamości narodowej¹³. Nauki Atatürka zostały okrzyknięte nieformalnie „turecką religią” dzieci Republiki. Pragmatyzm ideologii założycielskiej państwa tureckiego stanowi elastyczność wprowadzonej koncepcji, której uosobienie zawarte jest w „sześciu strzałach” (*altı ok*). Republikanizm w znaczeniu deosmanizacji państwa, rządu ludu promujące ponadklasowy interes narodu, nacjonalizm kształtujący tożsamość narodową przy tworzeniu mitów historycznych to tylko część zasad. Mustafa Kemal poszedł o krok dalej, tłumacząc masom społecznym konieczność zaakceptowania haseł etatyzmu oraz interwencjonizmu państwowego, a więc wyrażenia zgody na jawienie się państwa jako inicjatora zmian rozwojowych tureckiej gospodarki. Największe wyzwanie, prowokujące duże obawy i niechęci w ówczesnie zacofanym tureckim społeczeństwie, stanowiły

---

zmiany wewnętrzne dokonane w państwie tureckim za tymczasowe, efemeryczne. Decyzje podejmowane przez Atatürka uznaje za nieważne i skazane z góry na rychłą porażkę, a dotkniętych powyższymi postanowieniami potomków Osmanów nazywa „notablami dynastii”, którym kemaliści odebrali podstawowe, przyrodzone prawa osobiste.

¹¹ Ş. S. Aydemir, *Tek Adam. Mustafa Kemal (1881–1938)*, cilt 1, İstanbul 1999, s. 9–17. Autor określa postać Atatürka mianem *tek adam* [jedynek mężczyzna] bądź *birinci adam* [pierwszy mężczyzna]. Uzasadnia to koniecznością wyróżnienia pierwszego prezydenta, twórcy Republiki na tle innych tureckich polityków współczesnych nam czasów. Dokonania Kemala uznaje za „punkt zwrotny w historii narodu”, a jego rządy „naznaczyły losy całego narodu”. Wydana niedługo po nim kolejna seria zbioru tomowego opisuje zaś sylwetkę İsmeta İnönü, którego określa mianem *ikinci adam* [drugi mężczyzna], podkreślając jego wielki wkład w budowę podwalin nowej ery dla Anatolii. Neologizmy Aydemira zyskały tak dużą popularność i uznanie w Turcji, iż po dziś dzień nazwy *tek/birinci adam* oraz *ikinci adam*, odnoszące się kolejno do postaci Atatürka oraz İnönü, uznaje się za wiążące synonimy ich imion.

¹² M. Ö. Alkan, *En doğru bildiğimizden kuşkulandırmak. Mustafa'dan Kamâl'a Atatürk'ün isimleri*, [w:] *Toplumsal Tarih*, red. Y. D. Çetinkaya, B. A. Özden, İstanbul 2018, s. 48–54. Kemalizm na określenie ideologii Republiki bierze swój początek od drugiego imienia Atatürka – Kemal, nadanego mu w *Rüştiye* [odpowiednik osmańskiej szkoły średniej] przez nauczyciela matematyki. Z uwagi na arabskie pochodzenie tego imienia, znaczące tyle co dojrzały, oraz wprowadzoną szeroko zakrojoną reformę językową, pierwszy prezydent w 1935 roku zmienił nazwę swojego imienia z Kemal na Kamâl [oblężenie, wieża, bastion]. Miało to symbolizować całkowite oderwanie się od arabskiej i perskiej zaszłości językowej na rzecz tworzenia, „czystego” języka tureckiego. Rodzi to debaty wśród politologów, językoznawców tureckich na temat poprawnej nazwy ideologii Republiki – kemalizm czy kamalizm?

¹³ J. Reychman, *Historia Turcji*, Ossolineum, Wrocław 1973, s. 315.

hasła reformizmu (rewolucjonizmu) ukierunkowane na unowocześnienie, modernizację Turcji w świetle europejskich zasad, a także sekularyzm (laicyzm) promujący świeckość, rozdział religii od państwa. Największy opór w forsowanym kompleksowym pakiecie zmian wyrażali głównie Turcy z „głębokiej Anatolii” oraz turecki półświatek, gdzie panowała silna awersja do jakichkolwiek prób uzdrowienia państwa¹⁴.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu i Mustafa Kemal we wspólnej rozmowie doszli do konkluzji, że kemalizm nie może stać się doktryną partii, gdyż takie działania doprowadzałyby do „zamrożenia ruchu”¹⁵. Stąd też należało poszukać trwałych narzędzi, które zagwarantowałyby *immortalitas* wizji Atatürka. Do realizacji postawionego sobie celu przyczynił się periodyk *La Turquie Kemaliste*, wydawany w ówczesnie uniwersalnym języku francuskim, za pomocą którego „wyjaśniono światu kemalizm”¹⁶. Przybliżenie zagadnień i celów przyświecających postosmańskiej Turcji miało w przyszłości uczynić zachodnie mocarstwa orędownikiem zasad Atatürka na ziemiach Anatolii oraz Rumelii. Śmierć „mężczyzny o siedmiu imieniach”¹⁷ u schyłku 1938 roku nie zakłóciła pozostawionego dziedzictwa pierwszego prezydenta, gdyż „strażnikiem kemalizmu” natychmiast okrzyknięto İsmeta İnönü. Wypracował on model „ufnego kemalizmu”, aby unieвозмоżliwić innym politykom stworzenie alternatywnej wizji Turcji w komparacji

¹⁴ A. Namaz, *Atatürk reformları ve İslam*, Q Kültür Sanat Yayincılık, İstanbul 2006, s. 59–60. Autor przedstawia uproszczony schemat, gdyż ośrodków przeciwnych Atatürkowi można doszukiwać się także w samym Stambule. Jednym z oponentów, światoborców był polityk Ali Kemal, pradziadek premiera Borisa Johnsona, przez wrogów – ówczesnie kemalistów – okrzyknięty „zdrajcą” [*hain*] bądź przezywany jako *Artin Kemal* z uwagi na jego proormiańskie poglądy.

¹⁵ F. Sidan, *Büyük Kin'in Kısa Öyküsü: Karşı Devrim*, İstanbul 2013, s. 71. Zob. także: S. Meydan, *Kemalizm*, Sözcü, 13 I 2020, [online] <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/kemalizm-5563892/>, dostęp 10 VIII 2022.

¹⁶ L. Tınç, *Kemalizmi dünyaya bu dergiyle anlattık*, Milliyet, 28 X 2012, [online] <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kemalizmi-dunyaya-bu-dergiyle-anlattik-1618072>, dostęp 10 VIII 2022. Oprócz żywotnego wpływu periodyku na postrzeganie Republiki Tureckiej za granicą, mającego głównie intencje czysto propagandowo-polityczne, uważa się, że zamieszczana tam oprawa graficzna, nad którą czuwał Austriak Othmar Pferschy, wprowadza niesztampową, awangardową perspektywę do kontemporalnej historii tureckiej fotografii.

¹⁷ *Time* – 19 Mayıs 1941, Vakfı İnönü, 19 V 1941, [online] <https://www.ismetinonu.org.tr/time-19-mayis-1941/>, dostęp 11 VIII 2022. Amerykański tygodnik „Time” wydał w maju 1941 roku magazyn pt. „Jestem głuchy, dzięki Bogu” [*Allah'a çok şükür sağırım*], a nad tym stwierdzeniem dodał ilustrację İsmeta İnönü. Magazyn poświęcił także miejsce sylwetce Atatürka, cytując – „Ten blond, niebieskooki, pobłażliwy bohater miał siedem imion, zanim zmarł jako Kemal Atatürk. W ciągu czterech lat 1919–23 zrealizował siedem zadań znacznie trudniejszych niż zmiana imienia: 1) wydalil sultana z kraju, 2) zniósł kalifat, 3) walczył i wygrał wojnę z Grekami, 4) sparaliżował Wielką Brytanię, 5) opracował projekt konstytucji oraz ustanowił parlament 6) został dyktatorem Turcji i w końcu 7) położył kres prawom zagranicznego sądownictwa oraz odzyskał kontrolę nad cieśninami”.

z kemalizmem w przyszłości¹⁸. Francisco Veiga określa ten wariant mianem „puszkowanego kemalizmu”, eksplikując dalej, iż drugi prezydent ograniczył się do utrzymania Republiki takiej, jaką pozostawił ją Kemal¹⁹.

Analizując XX-wieczną historię Republiki Tureckiej można wyróżnić trzy kluczowe etapy, w których nad dziedzictwem Kemala „zawisły czarne chmury”. 1973 rok i śmierć İsmeta İnönü jako najbliższego współpracownika, prywatnie przyjaciela Atatürka, przewrót wojskowych z 12 września 1980 roku oraz rok później wymuszone zamknięcie Republikańskiej Partii Ludowej, rodziło szereg pytań o niepewną przyszłość Turcji. W ówczesnej sytuacji Erdal İnönü, decyzją połączenia swojej dotychczasowej partii i powstania Socjaldemokratycznej Partii Ludowej, wierzył w możliwość przedłużenia zamkniętej partii swojego ojca İsmeta²⁰. Z uwagi jednak na jego łagodny styl wypowiedzi nie osiągnął popularności dorównującej ojcu, sprawował bowiem urząd premiera jedynie przez półtora miesiąca w 1993 roku, a niemoc urzeczywistnienia znaczącej dominacji na rozdrobionej tureckiej scenie politycznej stanowiła szansę dla innych partii, które w zawaolowany sposób usilnie próbowały zaprzepaścić niemal stuletnie dziedzictwo „ojca wszystkich Turków”.

Recep Tayyip Erdoğan, korzystając z wiedzy Necmettina Erbakana i mając na barkach solidną przeszłość w postaci doświadczenia zdobytego w strukturach Partii Ocalenia Narodowego, a następnie w Partii Dobrobytu oraz w Partii Cnoty, zakłada 14 sierpnia 2001 roku Partię Sprawiedliwości i Rozwoju. Niespełna 15 miesięcy po jej założeniu, partia odnosi kapitalny sukces w wyborach do tureckiego *Meclisu*, zdobywając 2/3 stołków parlamentarnych i mając za jedyne stabilnego konkurenta Republikańską Partię Ludową (*Cumhuriyet Halk Parti-*

¹⁸ V. Ter-Matevosyan, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, Palgrave Macmillan, London 2019, p. 103.

¹⁹ F. Veiga, *El turco. Diez siglos a las puertas de Europa*, DEBATE, Barcelona 2006, p. 491.

²⁰ M. Balbay, *1992'de CHP'yi yeniden açan Erol Tuncer: 'Halk bizi anlamadi' siyasette yanlış cümledir*, *Cumhuriyet*, 16 III 2020, [online] <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/1992de-chpyi-yeniden-acan-erol-tuncer-halk-bizi-anlamadi-siyasette-yanlis-cumle-dir-1727482>, dostęp 10 VIII 2022. Nowy porządek prawny wprowadzony po przeprowadzonym 12 września 1980 roku zamachu stanu, w tym konstytucja z 1982 roku, zakazywała w kraju prowadzenia jakiegokolwiek przejawu aktywności dotychczasowo czynnym partiom politycznym. Republikańska Partia Ludowa, założona przez Atatürka 9 września 1923 roku, zniknęła ze sceny politycznej na 12 lat. Do czasu wydania ustawy z 1992 roku, wznawiającej jej działalność, partia syna İnönü pretendowała do uzyskania statusu kontynuatorki *CHP*, jednak ewidentne nawiązania do kemalizmu uniemożliwiły jej udział w pierwszych wyborach parlamentarnych, od czasu 3. puczu wojskowego, przeprowadzonych w 1983 roku Erdal İnönü swoją wizję polityczną przedstawia w rozprawie zatytułowanej *Üçyüz Yıllık Gecikme* [„Trzystuletnie spóźnienie/poślizg”].

si, w skrócie *CHP*), co stanowiło preludium do urealnienia *Anadolu İhtilali*²¹. Monopol partii w sprawowaniu władzy trwa już niemal 20 lat, co w historii Republiki udało się wcześniej tylko partii Mustafy. Diametralne przeciwieństwo programowe wspomnianych partii ukazuje rozdrobnioną, podatną na drastyczne zmiany poglądów miniaturę społeczno-polityczną Turcji. To, czego Atatürk nie chciał w swojej nowo założonej Republice, jest egzaltowane przez Erdoğan, nabierając tym samym nowych znaczeń. Doskonale podkreślają to słowa pierwszego prezydenta, Mustafy – „nie wyznaję żadnej religii i czasami chcę, by wszystkie religie znalazły się na dnie morza. Tylko słaby władca potrzebuje religii, by uprawomocnić swe rządy. Wciąga swój naród w pułapkę”²².

Partia Erdoğan, która usiłuje w oczach prowincjonalnych Turków zyskać miano kontynuatorki Partii Demokratycznej Menderesa, Partii Sprawiedliwości Demirela oraz Partii Ojczyźnianej Özala²³, napotyka na swojej drodze zdecydowany sprzeciw radykalnych ugrupowań zakwalifikowanych do grona organizacji terrorystycznych. Egzemplifikacji omawianego zjawiska można doszukać się w wydarzeniach z 2005 roku. Mustafa Bağdat, powiązany z Rewolucyjną Partią i Frontem Wyzwolenia, w czasie wizyty Recepa w Kütahyi usiłował dokonać zamachu na życie ówczesnego jeszcze premiera, co zakończyło się fiaskiem spiskowca i wzorową reakcją sił porządkowych²⁴. Kolejnym ogniwem, stanowiącym również duże zagrożenie dla stabilności rządów Erdoğan, jest wojsko, które niejako antycypując i przewidując kierunek polityki partii rządzącej, miało rzekomo nieustannie opracowywać plany świeckich zamachów stanu. Twierdzenia o spiskach wysuwała liberalna gazeta *Taraf*. Akcentowała ona plany wojskowych, które hipotetycznie miały wywołać „matnię” w państwie tureckim, a w konsekwencji celem było doprowadzenie do obalenia rządu roztkliwiającego ideę islamu politycznego. Rzekome zamachy przeszły do XXI-wiecznej historii

²¹ W wyborach do parlamentu przeprowadzonych 3 listopada 2002 roku weszły za ledwie dwie partie z uwagi na wysoki próg wyborczy, ustalony na 10%. *AK Parti* zdobyła 34% głosów, przekładające się na 363 miejsc, a *CHP* Kemalistów otrzymała niespełna 20%, co zapewniło im 178 mandatów na 550 możliwych. Pozostałe 9 wolnych miejsc przypadło niezależnym parlamentarzystom. Przytoczony *casus* wyborów nazwany został przez politologów mianem „anatolijskiej rewolucji”, gdyż po raz pierwszy w historii Republiki prawicowa, konserwatywna partia, odwołująca się do silnej tożsamości islamu, zdobyła niezachwianą większość parlamentarną, co nie było tak oczywiste nawet w przypadku Partii Ojczyźnianej (*Anavatan Partisi*) Turguta Özala.

²² G. Ellison, *Turkey today*, Hazell, Watson and Viney, London 1928, p. 24 – tłum. aut.

²³ A. Çarkoğlu, *Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?*, [w:] *Middle East Review of International Affairs*, vol. 6, nr 4, Herzliya 2002, p. 36.

²⁴ M. Ferik, *Recep Tayyip Erdoğan'lı Yıllar. 13 yıllık iktidarın tüm olayları, en detaylı açıklamalarla bu kitapta anlatılıyor*, İstanbul 2015, s. 228–229.

pod uproszczonymi nazwami *Balyoz Harekâtı* [„Młot kowalski”] oraz *Kafes Planı* [„Plan klatka”]²⁵.

Na fali omawianych wydarzeń doszło do radykalizacji postulatów partii rządzącej, która w tym posunięciu widziała możliwość skutecznego utrzymania władzy w ryzach. We wstępnym zamyśle rządu silnej ręki oparte na radykalno-prawicowych filarach miały doprowadzić do scalenia i dogłębnej unifikacji państwa, jednak za skutek uboczny należy uznać postępujący oraz pogłębiający się wymiar władzy zmierzający w stronę autorytaryzmu. W 2008 roku dostrzegł to także prokurator generalny Abdurrahman Yalçinkaya, który apelował do Sądu Najwyższego o wydanie nakazu zamknięcia Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. W akcie oskarżenia wskazywał na antylaicki, wymierzony w idee przyświecające demokracji oraz kemalizmowi, wymiar ideowy partii budzący wątpliwości ustrojowe w państwie tureckim²⁶. W przeciągu czterech burzliwych miesięcy zapadła ostateczna decyzja prezesa Trybunału Konstytucyjnego – Haşima Kılıça, który mimo oddalenia marcowego wniosku prokuratora, zmniejszył o połowę sumy pomoc finansową dla partii²⁷.

Zeuropeizowane społeczeństwo, wierne zasadom kemalistowskiego państwa prawa, włączyło się w zaciekle spór państwowy o silnym podłożu tożsamościowo-ideologicznym. Swoje niezadowolenie wyrażali za pomocą satyr oraz pokojowych demonstracji. Modelowo temu celowi posłużył turecki periodyk humorystyczny *Penguen* i jego okazjonalny miesięcznik zatytułowany *Tayyipiler Âlemi* [„Królestwo Tayyipistów”]. Słowem, przedstawiał on postacie zwierząt jako alegorię prezydenta Erdoğan. Troje studentów z ankarskiego uniwersytetu, niosących transparent wspomnianych karykatur, usłyszało zarzuty o obrazę wizerunku prezydenta²⁸. Na wydarzenia zareagował spadkobierca partii Atatürka, Kemal Kılıçdaroğlu, pisząc: „Będziesz tolerować krytykę i humor, musisz”²⁹. Ostatecznie sprawa została wycofana przez samego prezydenta po intrygującym

²⁵ B. Oran, *Türk Dış Politikası 2001–2012. Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*, cilt 3, İstanbul 2020, s. 109.

²⁶ E. Yanardağoğlu, *The media and media policy*, [w:] *The Routledge Handbook of Turkish Politics*, red. A. Özerdem, M. Whiting, Taylor & Francis Ltd., New York 2019, p. 141.

²⁷ *AKP kapatılmadı, Hazine yardımı kısıyor*, CNN Türk, 30 VII 2008, [online] <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/07/30/akp.kapatilmadi.hazine.yardimi.kisiliyor/486570.0/index.html>, dostęp 11 VIII 2022.

²⁸ *ODTÜ’de pankarttan gözaltına alınan 4 kişi tutuklandı*, Cumhuriyet, 10 VII 2018, [online] <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/odtude-pankarttan-gozaltina-alinan-4-kisi-tutuklandi-1022800>, dostęp 11 VIII 2022

²⁹ *Kılıçdaroğlu ODTÜ’lülerin tutuklanmasına neden olan karikatürü paylaştı*, Cumhuriyet, 17 VII 2018, [online] <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-odtululerin-tutuklanmasına-neden-olan-karikaturu-paylasti-1029511>, dostęp 11 VIII 2022 – tłum. aut.

spotkaniu ze studentami³⁰. Pośrednio przyczyniło się to do wykreowania pozytywnego wizerunku Erdoğan, jawiącego się jako „prawowity obrońca tureckiej młodzieży”.

Wiele wydarzeń z przeciągu ostatnich dwóch dekad można zakwalifikować do tych, mających niebagatelny wpływ na postrzeganie wizerunku „Wielkiego Mistrza”³¹. W pamięci zbiorowej szczególnie utkwiły obrazy Gezi Park z 2013 roku i widok kolektywnego tłumu protestujących ze sztandarowym *adagium* – *Boyun eğme* [„Nie opieraj się dłużej”]³². Pokojowa demonstracja początkowo niszowej, marginalnej części społeczeństwa z Mehmetem Osmanem Kavala, nakierunkowana na sprzeciw wymierzony w budowę centrum handlowego na terenach zielonych, przерodziła się w kolosalnych rozmiarów ruch zdominowany przez ferwor³³. Manifestacja urzeczywistniająca esencjalne zasady prawa do miasta³⁴, z intencją czysto proambientalną, stała się polem do wyrażenia krytyki oraz jawnego sprzeciwu wobec prawicowych rządów promujących islam polityczny. Wbrew supozycjom protesty zgromadziły zarówno zwolenników Kemała, jak

---

³⁰ Erdoğan o pankarti açan ODTÜ'lü öğrencilerle görüştü, Sözcü, 16 X 2018, [online] <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/erdogan-o-pankarti-acan-odtulu-ogrencilerle-gorustu-2684765/>, dostęp 11 VIII 2022. 45 minutowe spotkanie prezydenta ze studentami w Białym Pałacu [Ak Saray], odbyte z uwagi na prośby rodzin oskarżonych, przebiegło w przyjaznej atmosferze. Temat spotkania dotyczył świata nauki i sposobów, za pomocą których studenci mogą przyczynić się do rozwoju Turcji. Po odbytym spotkaniu zostało wydane oświadczenie przez rzecznika AKParti Ömera Çelika, który przybliżył opinii publicznej osnovę rozmów.

³¹ H. B. Türk, *Muktedir. Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İstanbul 2014, s. 14. Autor rozprawy *Muktedir* [„Zdolny / Zaradny”] zauważa, iż Erdoğan posiada wiele imion, a każde z nich jest ściśle zarezerwowane dla osób należących do danych grup społecznych. Przykładowo grając w piłkę nożną przyjaciele tytułowali go *Imam Beckenbauer*, zażyli i poufali współpracownicy zwracali się do niego per *Reis* [Przewodnik]. „Ci”, w rozumieniu członków struktur partyjnych AKParti, widzą w nim „Wielkiego Mistrza”. Dla jego byłych sąsiadów ze stambulskiego osiedla popularnego pozostanie „tym z Kasimpaşa”, „jednym z nas”, „jednym z naszych czarnych braci”.

³² Ö. Cebeci, *From non-places to places: Neoliberalizing Istanbul, Taksim Gezi Protests, and Reflections on the Right to the City*, New Jersey 2014, p. 1–5.

³³ *İşte Gezi Parkı'ndaki korkunç ittifakın kanıtı*, haber7com, 20 IX 2013, [online] <https://www.haber7.com/guncel/haber/1076100-iste-gezi-parkindaki-korkunc-ittifakin-kaniti>, dostęp 12 VIII 2022. Na podstawie danych zebranych z 80 tureckich prowincji szacuje się, że w protestach wzięło udział łącznie prawie 3,5 miliona osób, a w międzyczasie na portalu społecznościowym Twitter opublikowano kilkanaście milionów, w tym także obcojęzycznych, postów. Turecki biznesmen i filantrop Kavala został skazany na dożywocie z uwagi na postawione mu zarzuty podżegania wśród manifestujących w Gezi Park i współpracowanie z Ruchem Gülena na rzecz lipcowego puczu.

³⁴ Prawo do miasta, nawiązując do koncepcji Henri Lefebvre'go, to kolektywne prawo dążące m.in. do urzeczywistnienia zasady pluralizmu i demokracji, wzmacniając bardziej inkluzywny charakter aglomeracji. Pierwszym państwem wprowadzającym powyższą *lex* do konstytucji była Brazylia.

i tych preferujących niekemalistowską wizję³⁵. Abstrahując od okrucichów chulikańsko-wandalskich, to swoiste *novum*, jak przystało na tureckie realia, przypięczętowało wizerunek „ikonografii wspólnoty” stojącej ponad iluzorycznymi podziałami³⁶. Tureckie „wiosenne emigracje”, urzeczywistniające się nie w 1848 roku, lecz później, bo w 2013 roku, nadal podtrzymują esencję ówczesnej manifestacji. Jednym z „wiosennych emigrantów” jest Can Dündar. Były dyrektor antyrządowej gazety *Cumhuriyet*, który jako twórca nowej rozgłośni radiowej *Özgürüz* [„Jesteśmy wolni!”, przy zachowaniu berlińskich standardów prawa do publikacji, stał się w krótkim czasie swoistym *porte parole* dla opozycyjnej publicystyki³⁷. Inni, tacy jak opozycjonista Selahattin Demirtaş, pozostali w kraju. Demirtaş, odróżniając sztukę od polityki, prosto z celi więziennej dokonuje literacko pogłębionych analiz „u podstaw” tureckiego społeczeństwa, doszukując się przyczyn i możliwych rozwiązań mankamentów anatolijskich struktur³⁸.

Próba wytworzenia prototypu „pożądanego obywatela” jako *optimus* Turka spajającego ideały rządowe to „erdoğanowska chimera”³⁹. Postawioną tezę konsoliduje socjolog Volkan Ertit, wskazując na coraz bardziej laicki wymiar tureckiego społeczeństwa, pomimo ciągłego zatracania wartości kemalistowskich, antykonserwatywnych wśród *porte parole* rządu⁴⁰. Napiętą sytuację progową zaogniło rzekome wprowadzenie przez Recepta Tayyipa „neologizmu” do słownika języka tureckiego⁴¹. Jaskrawy przykład ze słowem *çapulcu* na określenie

³⁵ C. Letsch, *Turkey protests spread after violence in Istanbul over park demolition*, The Guardian, 1 VI 2013, [online] <https://www.theguardian.com/world/2013/may/31/istanbul-protesters-violent-clashes-police>, dostęp 11 VIII 2022.

³⁶ O. Bakiner, *Can the “spirit of Gezi” transform progressive politics in Turkey?*, [w:] *The Making of a Protest Movement in Turkey*, red. U. Özkırımlı, London 2014, p. 74.

³⁷ J. Glanville, *Finding Drama in Solitary Confinement*, The New York Times, 23 V 2018, [online] <https://www.nytimes.com/2018/05/23/theater/can-dundar-we-are-arrested.html>, dostęp 9 XI 2022.

³⁸ Zob. S. Demirtaş, *Alba*, Milano 2018.; S. Demirtaş, *Devran*, İstanbul 2019.

³⁹ J. Wódka, *Polityka zagraniczna średniej potęgi. Turcja jako studium przypadku*, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa 2019, s. 141–142.

⁴⁰ M. Matusiak, *Wielki skok. Turcja pod władzą Erdoğana*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015, s. 42–43.

⁴¹ Jako twórca niniejszego artykułu, po dogłębnej analizie dostępnej wiedzy naukowej, dostrzegam, iż zarówno w tureckiej, jak i zagranicznej literaturze przedmiotu, wysuwają się konstatacje, iż to obecny prezydent Republiki Tureckiej stworzył neologizm *çapulcu*, co jest całkowicie nieprawdziwe oraz wprowadza rażący błąd. Podtrzymuję swoje stanowcze stanowisko w tym zakresie, albowiem już przed 2013 rokiem używano wspomnianego powyżej wyrazu w identycznym znaczeniu, jak tym przywołanym przez Erdoğana, tak więc nie można go uznać za prekursora wspomnianego neologizmu.

Ş. Arik, *Osmanlı döneminde bir “cadı avı” ve Türk Roman’ında cadıkavramı. Korku edebiyatı*, [w:] *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kütahya 2006, s. 139.

rabusia, bandyty, osoby negującej ustalony porządek, stanowił prelude do kolejnej debaty politycznej w kraju. Cem Boyner, „anatolijski tygrys” w dziale włókiennictwa (*Boyner Holding*) oraz krótkotrwały polityk stojący na czele Ruchu Nowej Demokracji (*Yeni Demokrasi Harekati*) widziani byli w stambulskim Nişantaşı z transparentem – „nie jestem ani prawicowcem, ani lewicowcem, jestem çapulcu, çapulcu”⁴². Wspomniany neologizm znalazł także zastosowanie w życiu prywatnym Kılıçdaroğlu, który jako gość na ślubie Deniza Koça, syna rzecznika *CHP*, życząc parze młodej potomstwa, powiedział – „oczekuję od was nowych çapulcu”, co spotkało się z gargantuicznym odbiorem w świecie wirtualnym⁴³. *In extenso*, protestujących na duchu podtrzymywała także niezależna rozgłośnia *Açık Radyo*, obmyślona przez Ömera Madra⁴⁴. Wydarzenia, które w niespełna 100 dni zredefiniowały zagraniczny obraz Republiki Tureckiej, z uwagi na ich piramidalny wpływ, zwykło się porównywać do „Arabskiej Wiosny”. Politolodzy upatrują w tych starciach tureckiego ludu opóźnionego echa „antyautokratycznej zimy”⁴⁵. Jako niewzruszony wysuwany interpretacjami jawi się Erdoğan, który kontynuując swój wywód na temat tureckiej współczesności, indaguje – „Dlaczego prawo ustanowione przez dwóch pijaków jest ważne?”, co niezależni eksperci rekapituluja. Słowem, tymi „dwoma pijakami” mogą być Mustafa Kemal oraz İsmet İnönü⁴⁶.

Złożona figura Recepta Tayyipa oraz system rządów „prosto spod igły” wymusiły konieczność tworzenia nowych pojęć oraz ich definiowania w obliczu powstania tureckiej rzeczywistości politycznej *à rebours*. Zobrazowaniu „sytuacji progowej” posłuży ambiwalentnie oceniana w historii postać padyszacha

⁴² Cem Boyner'den, 'Ben de çapulcuym' çıkışı, *Hürriyet*, 5 VI 2013, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cem-boynerden-ben-de-capulcuym-cikisi-23438303>, dostęp 7 VIII 2022.

⁴³ H. Ete, C. Taştan, *Gezi Eylemleri: Kurgu ile Gerçeklik Arasında*, Ankara 2013, s. 24.

⁴⁴ E. Şafak, *Açık Radyo e Kaleydoskop*, [w:] *The passenger. Turchia*, Milano 2020, p. 204. „Otwarte radio” począwszy od 1995 roku jest regionalną stambulską rozgłośnią radiową. W audycjach opowiada się za pluralistyczną demokracją, rządami prawa, zagwarantowania praw i wolności obywatelom. Uważa się za jeden z nielicznych niezależnych organów medialnych w kraju.

⁴⁵ J. Wódka, *Polityka zagraniczna...*, s. 142.

Zob. także: M. Feyzioğlu, N. Turhan, Ö. Şener, *Türkiyeğaca neden sarıldı?*, Ankara 2013. *Dlaczego Turcja przytuliła się do drzewa?* jako alternatywna encyklopedia nakreśla tło, kulisy protestów rozegranych nieopodal *Taksim Meydanı*, z uwzględnieniem kontekstu ościennego i roli organów państwowych.

⁴⁶ *O iki "ayyaş" Atatürk ve İnönü mü*, OdaTV, 28 V 2013, [online] <https://www.odatv4.com/siyaset/o-iki-ayyas-ataturk-ve-inonu-mu--2805131200-37543>, dostęp 7 VIII 2022. Przytoczona konstatacja jest jedynie daleko wysuniętym spostrzeżeniem, opinią, mniemaniem nieposiadającym faktycznego umocowania prawnego. Obrazu Republiki, w tym znieważenie najważniejszych osób państwa, podlega pod art. 301 Kodeksu Karnego, co skutkuje pozbawieniem wolności wi-nowajcy od 6 miesięcy do 2 lat.

Abdülhamida II. W serialu (a)historycznym prorządowej stacji TRT1 *Payitaht*, na potrzeby rządowego *yumuşak güç* (*soft power*), kreowany jest na orędownika myśli zachodnioeuropejskiej, przedstawianego w superlatywach. Drugą stroną medalu stanowią zagorzali przeciwnicy sultana, którzy określają go mianem *kızıl kâfir* [czerwony niewierny], podkreślając jego bezwzględne, krwawe oblicze, silnie „dedemokratyzujące” jeszcze ówczesne Imperium Osmańskie⁴⁷. Obecnie w podobny sposób mówi się o rządach Recepta Tayyipa Erdoğan. Słowem, myśląc w kategoriach stereotypowych, można rzec, że południowo-wschodni „czarni Turcy” będą mówić o istnieniu *devlet baba* [państwo strażnik] bądź *kerim devlet* [państwo szczerze], podkreślając opiekuńczą, altruistyczną relację na linii prezydent-obywatel-państwo⁴⁸. Z kolei „biali Turcy” dadzą wyraz tej kontemporalnej, zagmatwanej sytuacji Republiki, mówiąc o *ceberrut devlet* [państwo ucisku]⁴⁹. Przytoczony termin powraca ciągle niczym bumerang do tureckich realiów politycznych. Erdoğan nie dostrzega współczesnych reperkusji osmańskiego stanu rzeczy odnotowując – „Turcja pozbyła się pojęcia przemocowego państwa i przyjęła podejście oparte na zrozumieniu «pozwólcie ludziom żyć, aby państwo mogło żyć»”⁵⁰. Idąc krok dalej, prof. Mete Kaan Kaynar z Uniwersytetu Hacettepe ukuł nowy termin, który określił roboczo, jako turecki wa-

⁴⁷ İ. Gülhan, *Payitaht “kızıl kâfir”*, Sendika.Org, 15 VII 2022, [online] <https://sendika.org/2022/07/payitaht-kizil-kafir-661424/>, dostęp 6 VIII 2022.

Zob. także: Z. Livaneli, *Kaplanın Sirtında*, İstanbul 2022.

Na grzbiecie tygrysa Livaneli ukazuje daleką od utartych schematów sylwetkę Abdülhamida II oczami osmańskiego lekarza – Atif Hüseyin Beya i świty padyszacha. Oferuje frapujące spojrzenie na pojęcie władzy w czasie kiełkowania rewolucyjnych idei, które przyczynią się do ostatecznej detronizacji sultana.

⁴⁸ A. E. Atila, *Kerim devlet mi kurt devleti mi?*, Lacivert Dergi, 27 XI 2018, [online] <https://www.lacivertdergi.com/kultur/2018/11/27/kerim-devlet-mi-kurt-devleti-mi>, dostęp 12 VIII 2022. Kemal Tahir opisuje niuanse ludzkiego życia jednostek będących „pod dachem” państwa macierzystego, a zachodzącą relację określa mianem „państwa szlachetnego/szczodrego” [*kerim devlet*]. Podziw dla państwa osmańskiego, który wylania się z *Ana Devlet* [„Państwo matka”], zostaje zastąpiony krytycznym punktem widzenia Republiki w *Kurt Kanunu* [„Prawo wilka”]. „Bycie jednym ciałem” w państwie macierzystym kontrastuje z pozornym „wspieraniem się nawzajem” w realiach Republiki. To drugie ewoluuje w stronę „wbicia noża w plecy” przez uprzednich „braci ideowych”. Jego osobliwa wersja Tureckiej Republiki spotkała się w społeczeństwie z oburzeniem.

⁴⁹ J. Wódka, *Tureckie organizacje biznesu jako agenci procesów europeizacyjnych: casus TŪSİAD*, [w:] *Europeizacja partii politycznych i grup interesu*, red. B. Wójcikowska, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2015, s. 278. „Państwo ucisku” wymusza powrót do czasów osmańskich, gdzie unieszkodliwiano, „rozbrajano”, przytłaczano swoją obecnością obywateli, aby uniemożliwić im podejmowanie prób buntów, intencjom położenia kresu faktycznemu stanowi państwa. Jedną z form osmańskiego zachowania jedności, spójności na linii państwo-obywatel.

⁵⁰ D. Demirkent, *Devlete mesafe koymak*, MülkiyeHaber, 6 VIII 2020, [online] <https://mulkiyehaber.net/devlete-mesafe-koymak/>, dostęp 12 VIII 2022 – tłum. aut.

riant neoautorytaryzmu, mianem *reistokrasi* [reistokracja]. Nowo wprowadzone pojęcie do obszaru tureckich badań politologicznych, zdaniem prof. Kaynara, ma zastąpić terminy odczytywane mianem „konkurencyjnego autorytaryzmu” bądź „autorytarne populizmu”. Reistokracja, jako gra słów od przydomka Erdoğan – *Reis*, ma oddawać sedno autorytaryzmu wspomnianego lidera, który nie polega na przywłaszczeniu przez niego tego reżimu politycznego. Wręcz przeciwnie, chodzi o jego wyeliminowanie, wykorzenienie, aby ponownie wprowadzić autorytaryzm, tym razem we własnym wydaniu Erdoğan, na nowo⁵¹. Antytetyczny osąd mówi o „zachowaniu lustrzanym” i „podbijaniu” zapędów swoich poprzedników⁵². Podejmowane rozważania kontynuuje Kemal Gözler, który radzi być ostrożnym i nie nadużywać terminu autorytaryzmu do określenia tureckich rządów. Za współmierne określenie uznaje proces „odchodzenia od demokracji”, gdyż jak zaznacza, kurs demokracji jest kursem wahadłowym. Zatem ruchy wahadła raz w prawo, raz w lewo, symbolizują okresy postępu i recesji, cykliczne przypiływy i odpływy [*gelgit*] niczym huntingtowskie „fale demokratyzacji” [*Demokratikleşme Dalgaları*]⁵³.

Prawicowa polityka *AK Parti*, zarysowująca coraz bardziej radykalny obraz Republiki, prowadzi do wzmożonej emigracji zeuropeizowanych „białych Turków” w kierunku Okcydentu. Tureccy emigranci nie będą chcieli powrócić do kraju i podzielić przypadku portugalskich *retornados*⁵⁴ bądź losu Nuretina

⁵¹ M. K. Kaynar, *Reistokrasi: Hukukun faile uydurulması mı?*, Gazete Duvar, 13 VI 2022, [online] <https://www.gazeteduvar.com.tr/reistokrasi-hukukun-faile-uydurulmasi-mi-makale-1568977>, dostęp 6 VIII 2022.

⁵² J. Wódka, *op. cit.*, s. 141.

Zob. także: I. Turan, *Turkey's Difficult Journey to Democracy: Two Steps Forward, One Step Back*, Oxford University Press, Oxford 2015. Prof. Turan stawia tezę, iż obecnie rządząca *AK Parti* w swoich zapędach autorytarnych bierze za wzór dziedzictwo, zapędy „dedemokratyzujące” swoich poprzedników, których skrupulatnie wybiera. Turan analizuje zbyt wczesne przejście Turcji w stronę demokracji. Jego zdaniem proces demokratyzacji w dziejach państwa tureckiego nie przebiegał linearnie, lecz postępował narastająco, kumulatywnie.

⁵³ K. Gözler, *Demokrasi nereye gidiyor? Nerde hata yaptık?*, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, 12 XII 2018, [online] <https://www.anayasa.gen.tr/demokrasi-nereye-gidiyor.htm>, dostęp 6 VIII 2022. Politolog Samuel Huntington ukuł zjawisko trzech przypiływowych fal demokratyzacji i dwóch fal odpływowych. Każda z fal odpływowych nie odznaczała się taką intensywnością jak te przypiływowe. Utrwaliło to *a posteriori* prodemokratyczny trend, który utrzymuje się po dziś dzień na wszystkich hemisferach.

Zob. także: G. Özdemir, *Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları bağlamında Türk demokratikleşmesine bakış ve 15 Temmuz'un önemi*, Sakarya 2018, s. 27–47.

⁵⁴ W nomenklaturze portugalskiej mianem *retornados* określa się obywateli, którzy wraz z kresem imperium kolonialnego Portugalii musieli powrócić na Stary Kontynent. Cezurę czasową masowego powrotu *retornados* wyznacza upadek *Estado Novo* (1933–1974), zdominowanego rządami Antonio Salazara, a dokładniej rewolucja goździków [port. *revolução dos cravos*;

Topçu⁵⁵. Zjawisko stałej emigracji osłabia oraz destabilizuje jądro „tureckiego Piemontu”, którym można by określić anatolijskie prowincje o wysokim odsetku Turków podejmujących liczne wysiłki na rzecz odrodzenia demokracji⁵⁶. To właśnie „Tureccy Piemontczycy” mają realną szansę doprowadzić do powrotu, restauracji rzeczywistych założeń kemalizmu. W dążeniu do (nie)dalekiego celu można postawić sobie za wzór kraj „malowanych ptaków”⁵⁷. *Casus* Urugwaju jako państwa okrzykniętego „Szwajcarią Ameryki Południowej”, które poradziło sobie z korupcją, a przede wszystkim z tendencjami autorytarnymi, obecnie wyróżniany jest na arenie międzynarodowej za stabilność demokracji⁵⁸. Turcja także posiada odpowiednie instrumenty umożliwiające jej pretendowanie do roli „przewodnika subregionu”, a za ogniwo determinujące wspomniane kryterium można uznać względnie młode społeczeństwo na tle innych państw okcydentalnych.

Przywódca tłumy powinien brać z niego swój początek, być urzeczony ideą, którą chce głosić oraz posiadać emblematy przeważające bardziej u osób działających niż myślących⁵⁹. Dwunasty prezydent Republiki wpisuje się doskonale w dyrektywę Gustave Le Bona. Fenomen oraz artyzm politycznej wizji Recepta Tayyipa opiera się w dużej mierze na jego silnej zdolności perswazji, przekonywania do wizji „trzeciej drogi”, zręcznego tworzenia mitów historycznych oraz przywoływania wydarzeń wiekopomnych reinterpretując ich znaczenia. Jego niekwestionowanym atutem jest także możliwość utrzymania w ryzach władzy oraz zagwarantowania względnej jedności terytorialnej państwa. Morowy przykład stanowi rozmowa prezydenta z Kurdem, pracownikiem budowlanym – Zülfikarem Boranem – mieszkającym na co dzień w Karsie. W trakcie dyskusji uwidacznia

---

tur. *karanfil devrimi*] z 25 kwietnia wyznaczająca pokojową trajektorię z autorytaryzmu w stronę demokracji.

⁵⁵ Topçu uznawany jest za pierwszego Turka, który na Uniwersytecie Sorbońskim otrzymał tytuł doktora z filozofii. W 1934 roku powrócił do ojczyzny i jako ideowy kontynuator wizji Mehmeta Âkifa Ersoya nakreślił dla przyszłych pokoleń trwały kierunek tureckiej wizji islamu. Sylwetka intelektualisty pomaga w zarysowaniu *casusu* tureckiego konserwatyzmu w świetle kemalizmu. Zob. M. Guida, *Nurettin Topçu: the 'Reinvention' of Islamism in Republican Turkey*, Istanbul 2013, p. 15–27.

⁵⁶ Celowe nawiązanie autora do roli Galicji, określanej „polskim Piemontem”, z uwagi na jej niebagatelne wysiłki mające doprowadzić do odrodzenia *verum libertatem*w Rzeczpospolitej.

⁵⁷ Etymologiczne znaczenie państwa Urugwaj zgodnie z zasadami autochtonicznego języka ludu guaraní, ava. Z uwagi na podobnie brzmiące słowa część językoznawców utożsamia ten termin z rodzajem, jakoby odnoszący się do nazwy, ślimaka rzeczno żyjącego w estuarium Río de la Plata [pol. Srebrna Rzeka, Rzeka Srebra].

⁵⁸ A. Oberda-Monkiewicz, *System polityczny Urugwaju*, [w:] *Urugwaj. Polityka, gospodarka, społeczeństwo i kultura*, red. J. Gocłowska-Bolek, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 109.

⁵⁹ P. Żukiewicz, *Przywództwo labilne. Mechanizm powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*, Centrum Analiz Systemów Politycznych, Wrocław 2012, s. 28–29.

się trajektoria przemiany wyborcy – początkowo przeciwnika Erdoğan, a później jego stronnika, sympatyka⁶⁰. To, co osiągnął lider *AK Parti*, stanowi niebagatelne wyzwanie i wyznacznik dla innych sił, pretendujących do objęcia struktur rządowych. Przeszkodą w dalszym umacnianiu autorytetu Erdoğan jest mroczna przeszłość jego rodziny, czynnika uważanego w tureckim społeczeństwie za spajający. Karawaniarska przeszłość nie dotyka jedynie synów prezydenta, włączonych do gry „anatolijskich tygrysów”, zaliczanych do *nouveaux riches*, ale przede wszystkim ich przodka Ahmeta Bakatoğlu, który został zamordowany przez własnego syna⁶¹. Turcy, którzy są skłonni zapomnieć o historii toczonej równolegle na ich oczach na rzecz spajania przyszłości, odpowiadają *olan oldu artik*⁶².

---

⁶⁰ T. Yılmaz, *Rusya'da 'Kürt' sohbeti*, *Hürriyet*, 25 XII 2022, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyada-kurt-sohbeti-117774>, dostęp 12 VIII 2022 – tłum. aut.

„Boran: «Musisz uporać się z problemem kurdyjskim [...] Kurdowie to jeden z najstarszych ludów w historii».

Erdoğan: «Te kwestie są mi znane. Ożeniłem się w Siirt, mogłem się (tam) ożenić, to znaczy, że wiem o tym».

B.: «[...] Kurdowie mają 10 tysięcy lat historii».

E.: «Ile mają lat?».

B.: «Z tego co nam wiadomo to 10 tysięcy lat. Od tysiąca lat żyjemy razem z Turkami».

E.: «Jak dowiedziałeś się o tych 10 tysiącach lat?».

B.: «Badając... Z Turkami łączy nas tysiąc lat współżycia. Chcemy, żeby ten problem został rozwiązany, nie chcemy doznawać cierpienia».

E.: «Nie będziesz wierzył, że istnieje problem, będziesz wierzył, że nie ma problemu. Jeśli będziesz wierzył, że jest problem, to on się pojawi. Jeśli powiesz, że nie ma problemu, problem zniknie. My mówimy, że dla nas nie ma takiego problemu».

B.: «Sam doszedłeś do władzy w Turcji, ale możesz też odejść. To znaczy, nie patrz na to w ten sposób, jestem robotnikiem, ale patrząc na politykę... Tak jak Ecevit i inni doszli do władzy, tak też odeszli. Jeśli zignorujesz problemy...».

E.: «Nie zgadzam się z tym, że istnieje taki problem. Mówię, że nie ma takiego problemu. Spójrz, ożeniłem się w Siirt, jestem spokojny, i po wszystkim. Tak podejź do tej sytuacji. Dopóki będziesz na to spoglądać w ten sposób, nie będzie problemu».

B.: «Wiem o tym w praktyce, panie prezydencie... Mam tureckich przyjaciół, żyjemy i pracujemy razem jak bracia i siostry».

E.: «Powiemy, że wszyscy pochodzimy z Turcji».

B.: «Oczywiście, oddamy nawet życie za Turcję».

E.: «Właśnie o to chodziło. I ty powiesz, że jesteś Kurdem, a ja (rzeknę), że ty jesteś Turkiem».

B.: «To i tak nie ma znaczenia».

E.: «Ale powiesz, że jesteśmy braćmi. (Przytula Borana) [...]».

⁶¹ Ö. Ak, *Diş politika analizi ve liderlik: Süleymaniye krizi sürecinde R. T. Erdoğan örneği*, Ankara 2009, s. 57–58. Dodatkowo historię życia Recepta Tayyipa Erdoğan ilustrował film *Ustânın hikayesi* [„Historia mistrza”] przedstawiony z perspektywy stacji Beyaz TV.

⁶² Turecki odpowiednik polskiego przysłowia „co się stało, to się nie odstanie”. W zaistniałej sytuacji nie warto rozmyślać nad wydarzeniami z przeszłości, gdyż żadna siła nie będzie w stanie zmienić aktualnego stanu rzeczy.

Zdenerwowany Kâmil Kırıkoğlu, deputowany *CHP*, podczas spotkania z przewodniczącym partii miał krzyknąć z zapytaniem do İsmeta İnönü – „jesteś padyszahiem?”⁶³. Gdyby dożył współczesnych nam dni to pytanie powędrowałoby z jego ust prosto do Recepta Tayyipa Erdoğan. Można go uznać za prezydenta, który wierzy, że jego siła uosabia turecki naród i „rzuca wielkich tego świata na kolana”, by odwołać się do *librum* „Ostatnia noc Kaddafiego”⁶⁴. To są właśnie marzenia mężczyzny z natalnego Kasımpaşa o byciu *payidar*⁶⁵.

„Gołębie pocztowe z poconos zatrzęsły turecką tektoniką?”
Anatolijskie koneksje „głębokiego państwa” z puczem wojskowym

–„Szanowny Paszo, jeśli pozwolisz, powiedzmy: «Te wybory zostały sfałszowane»,
rozproszmy tłum i naprawmy sytuację.

–Nie. Obiecaliśmy wolny świat, tak manifestowała się wola ludzi. Przechodzimy do
demokracji, to jest konieczność pracy”⁶⁶.

Fragment listownej korespondencji dowódcy 1. Armii z İsmetem İnönü, Ankara,
1950

„Ci, którzy doznają niewielkich szkód, będą próbowali się zemścić, ale ci, których
uszczerbek jest duży, nie podejmą się tego działania. Wyrządzona osobie krzywda musi
być tak duża, że nie przejdzie jej przez myśl próba zemsty”⁶⁷.

Niccolò Machiavelli, *Prens*, 2008

Turecką „tektonikę polityczną”, jak sama etymologia słowa sugeruje, zwykło się porównywać do nierzadko odnotowywanych drgań skorupy na ziemiach anatolijskich i trackich. Za kryterium wykazujące pewne prawidła, analogie można uznać podobny wskaźnik intensywności oraz nieprzewidywalności, odporności na prognozy, tak jak to ma miejsce w przypadku procesów o podłożu czysto

⁶³ M. Armağan, *Bilinmeyen yönleriyle İsmet İnönü gerçeği*, İstanbul 2019, s. 8.

⁶⁴ Y. Khadra, *Ostatnia noc Kaddafiego*, Wydawnictwo Sonia Draga, Katowice 2015, s. 8.

⁶⁵ Osmańskie słowo, które do dziś powszechnie funkcjonuje w języku tureckim. Przymiotnik znaczący tyle, co trwały, nieśmiertelny, permanentny. Można doszukać się go także w wypowiedziach samego Mustafy Kemala, który mawiał *Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır* [„Republika Turecka pozostanie na zawsze”].

⁶⁶ Cyt. za: A. T. Çelenk, *Türk sağı ve İsmet İnönü*, Independent Türkçe, 29 I 2022, [online] https://www.indyturk.com/node/465391/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/t%C3%BCrksa%C4%9F%C4%B1-ve-i%C3%87smet-i%C3%87n%C3%B6n%C3%BC?fbclid=IwAR1w1Wm-t656GqecasQovOHuDSxQiWVjdY914FPcSNUGgUIrfGV_K6praI, dostęp 2 XI 2022 – tłum. aut.

⁶⁷ Cyt. za: N. Machiavelli, *Prens*, İstanbul 2008, s. 20 – tłum. aut.

geologicznym. Tak też, poczynawszy od 1950 roku, turecka polityka odznaczała się podatnością na minione wydarzenia, które pomimo swojej zamierchłości, nadal dyktowały warunki doktrynalne. Tytułem przykładu, Recep Tayyip, odwołując się do obrony zwykłych ludzi, w rzeczywistości sięga do tożsamości Süleymana Demirela oraz Bülenta Ecevita z zimnowojennego okresu *détente* [*yumuşama*]. By odwołać się do arcyzmu Pamuka, można stwierdzić, że Erdoğan jest produktem „bawełnianej wyobraźni” [*pamuk*], gdyż turecki noblista w *Kafamda bir tuhaflik*, mając na uwadze pewne kryteria, tworzy jego odbicie lustrzane, kreując postać Mevluta jako konserwatywnego imigranta z marginesu społecznego⁶⁸.

Pomimo „samowolnego wydłużenia kadencji” oraz coraz większej manifestacji jednoosobowości rządów tureckich, należy zauważyć, że zarówno ruchy odśrodkowe, jak i te zewnętrzne, poczynają stanowcze wysiłki na rzecz przełamania wspomnianego trendu. *Sensu largo*, realizują one politykę konsekwentnej „demonizacji” głowy państwa, nawet prozaicznie rzecz ujmując, nazwisko prezydenta – Erdoğan – z niesłyszalnym ğ, zyskało nacechowanie bardziej negatywne aniżeli pozytywne w kontemporalnym dyskursie politycznym czy medialnym. Wspomniane „infiltrujące ruchy” wyrażają dezaprobatę dla niejkiej polityki *appeasementu* innych państw oraz grup społecznych w odniesieniu do poczynañ prezydenta Republiki. Pomimo braku wypowiedzenia jawnej „wojny domowej” w ujęciu teoretycznym, to jednak rywalizacja o strefę wpływów jest oczywista. W literaturze przedmiotu nie pada wprost określenie „wojna”, jednak tureckie analizy rozważają w jakich warunkach możliwe będzie doprowadzenie do rozejmu [*ateskes*] zwaśnionych stron.

Zrozumienie złożoności problemu polaryzacji „jawnej” oraz „podziemnej” sceny politycznej wymaga powrotu do wczesnych lat siedemdziesiątych, a więc do rządów premiera Bülenta Ecevita. *Önder* [lider, przywódca] Turcji obecnie zapisał się jako ten, który po raz pierwszy w sposób otwarty i niezawoalowany zwrócił uwagę na rzeczywiste istnienie problemu „głębokiego/paralelnego państwa” [*derin/paralel devlet*]. Dokonać tego mógł dopiero po rozprawieniu się z rywalem wewnątrzpartyjnym İsmetem İnönü, który tracąc poparcie, zrezygnował z funkcji prezesa Rady Ministrów⁶⁹. Ecevit dał upust swoim politycznym emocjom 26 września 1974 roku podczas przemówienia z Giresun⁷⁰. Jego domysły nie zostały jednak odnotowane w tureckiej agendzie. Powodem tego była ówczesna niestabilność sceny politycznej oraz częste zmiany na fotelu pre-

⁶⁸ S. Çağaptay, *A Sultan in autumn. Erdogan faces Turkey's uncontainable forces*, London 2022, p. 24–25.

⁶⁹ *CHP'nin Kurultaylar tarihi...*, CNN Turk, 22 V 2010, [online] <https://www.cnnturk.com/turkiye/chpnin-kurultaylar-tarihi>, dostęp 26 XI 2022.

⁷⁰ F. Alemdar, *Gizli Güçler Dünyayı Nasıl Yönetiyor?*, İstanbul 2015, s. 83–84.

mięra związane z utratą większości w parlamencie. Po zamachu stanu z 1980 roku w wyniku przedstawienia „szybkiego planu powrotu do demokracji” Ecevit, jak i inni jego polityczni konkurenci, został objęty zakazem czynnego uczestniczenia w życiu politycznym kraju. Sytuacja wymusiła od niego zaprzestania indagowania w „podziemną strukturę”. W rzeczywistości jednak ówczesna prasa zarówno ta narodowa, jak i zagraniczna, nie zapamiętała go jako pioniera podejmującego wysiłek na rozwiązanie wspomnianego impasu, lecz okrzyknęła go mianem tego, który przeniósł z gruntu argentyńskiego na turecki oraz sukcesywnie wprowadzał w życie „operację Evity Perón”⁷¹.

Dwie konsekwentne „dekady żelaza i ołowiu”⁷² ustąpiły latom dziewięćdziesiątym, które rzuciły wyraźne światło na dualizm *à la turca*. Egzemplifikację silnej ramifikacji wpływów podziemnych sił stanowią wydarzenia nazwane później umownie *Civangate skandalı*. Historyczny *casus* ze schyłkowej fazy XX wieku dotyczył przyjęcia wielomilionowej łapówki przez dyrektora generalnego *Emlak Bankası* – Engina Civana, który będąc zaangażowany w partykularne „brudne interesy” na tle dokonanego rozłam wewnątrzstrukturalnego w malwersacyjnych *çete*[gangach], został postrzelony. Co ciekawe, na łamach indagacji wyższych instancji sądowych oraz tureckiej prokuratury dostrzeżono niebagatelne, umocowane dowodowo powiązania Semry Özal, żony prawnicowego prezydenta oraz premiera Republiki, ze wspomnianymi defraudantami⁷³.

Dualistyczny i semi-transparentny monteskiuszowski trójpodział władzy ukazuje także „skandal z Susurluk”. Niefortunny wypadek drogowy z 3 listopada 1996 roku ujawnił sieć powiązań policji z rządem, mafią i *vice versa*. Sedat Bucak, Hüseyin Kocadağ, Abdullah Çatlı – handlarz narkotykami, Gonca Usto to postaci, wokół których skumulowała się atmosfera zamieszania. Tego same-

⁷¹ L. Matias López, *Evita Perón y el hijo del caído*, El País, 1 IV 1985, [online] https://elpais.com/diario/1985/04/01/internacional/481154406_850215.html, dostęp 5 XI 2022. Wprowadzony po puczu wojskowym w 1980 roku zakaz kontynuowania przejawów aktywności w kraju przez dawnych, znamienitych polityków uniemożliwiło także Bülentowi Ecevitowi prowadzenie działalności. W tej sytuacji jego żona, Rahşan Ecevit, przejęła inicjatywę pod kontrolą męża, co zwykło się porównywać do postaci Juana oraz Evity Perón oraz roli jaką odegrali w Argentynie.

⁷² F. Veiga, *Diez siglos...*, p. 517–530. Prof. Veiga porównuje symbolicznie dekadę lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zdominowaną przez walki międzypartyjne, parlamentarne, akcje terroru oraz interwencje puczystów z tureckiej sceny politycznej i polityki wewnętrznej kraju do stosunkowo ciężkich metali chemicznych. W utartym określeniu można doszukiwać się także oczywistych odniesień do sytuacji wewnętrznej Włoch, kiedy to doszło do zaostrzenia dialektyki politycznej, przemocy ulicznej oraz wzrostu niestabilności państwa, co zwykło się określać we włoskiej literaturze naukowej mianem *anni di piombo*, bądź *anni di fango*, czyli tłumacząc kolejno „lata ołowiu” oraz „lata błota”.

⁷³ A. Avcu, E. Dursun, *Civangate tarih oldu*, Milliyet, 14 XII 1996, [online] <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/civangate-tarih-oldu-5261884>, dostęp 26 XI 2022.

go wieczoru także opinia publiczna dowiedziała się o zdarzeniu bezpośrednio implikującym nazwiska wspomnianych postaci powracających z „urlopu” do Stambułu. Incydent miał niebagatelne znaczenie dla spraw państwowych, gdyż pasażerami pojazdu byli kolejno poseł demirelowskiej Partii Słusznej Drogi z Şanlıurfy, dyrektor szkoły policyjnej, lider tureckiej przestępczości zorganizowanej oraz turecka modelka, pracująca ówczesnie jako krupierka w hotelu w egejskim Kuşadası.

Skądinąd uznane za niepotwierdzone pozostają domysły o rzekomej współpracy pierwszej i jedynej tureckiej kobiety na stanowisku premiera, Tansu Çiller, z siłami specjalnymi. Oskarżenia dotyczą opracowania planu usunięcia ze stanowiska prezydenta Azerbejdżanu, którym ówczesnie był Heydər Əliyev⁷⁴. Kulisy ukrywania „pod parasolem” rażących zaniedbań oraz realizacji dwulicowej polityki wyprowadziły z domów na ulice miast miliony Turków, wyrażających stanowczy protest i niezadowolenie⁷⁵. *Casus* obywatelskiego nieposłuszeństwa z 1997 roku zapamiętany pod sztandarowym hasłem „minuta półmroku dla nieprzerwanego blasku” [*sürekli aydınlık için bir dakika karanlık*], co prawda uwidoczniał zdecydowane postulaty społeczeństwa, ale nie położył kresu ingerencjom junt wojskowych w politykę.

Powrót demokracji *sine die* wydawał się być niemożliwy do przeniesienia na grunt turecki. Nawet sięgnąwszy pamięcią do początków Republiki, można dostrzec błahy powód, dla którego armia pozwoliła swobodnie działać Mustafie Kemalowi oraz İsmetowi İnönü. Przyczyna natury „teatru demokratycznego” wskazywała, iż wszelkie ustalenia „rozciągane”, implementowane później w całym państwie, rodziły się z pomysłu dwóch osób o niepodważalnych autorytetach w oczach armii⁷⁶. Kemal oraz İnönü, zapamiętani jako herosi z czasów wojny narodowo-wyzwoleńczej [*Kurtuluş Savaşı*], byli „jednymi z nich”. Należy zauważyć także, że pucze wojskowe dokonane kolejno w 1960 i 1971 roku nie przypadły na okres, kiedy u władzy znajdował się ponownie İnönü (1961–1965), gdyż to armia „wyniosła” go ponownie na fotel premiera i upatrywała w nim jedyne możliwy sposób na przedłużenie pożądanej przez wojskowych polityki kemalistowskiej Turcji. Silna identyfikacja i tożsamość laicka armii zaczęła jednak z czasem oddalać się od pierwowzoru Kemala, wykorzystując metodę *divide et impera* oraz groźbę użycia siły do „zaprowadzania porządku”. Tym samym dyktując warunki w memorandum, *casus* puczu z 28 lutego 1997 roku, armia

⁷⁴ E. Özkök, *Bir darbe girişiminin perde arkası*, Hürriyet, 1 III 2002, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/bir-darbe-girisiminin-perde-arkasi-57117>, dostęp 26 XI 2022.

⁷⁵ N. Atabek, *Susurluk skandalı sonrası “temiz toplum” talebiyle ortaya konan “sivil itaatsizlik” eylemlerinin Türk basınında görünümü*, Eskişehir 1999, s. 121.

⁷⁶ A. Ferro, Antonio – *Viajem á Volta das Ditaduras*, Lisboa 1927, p. 336.

dążyła do utrzymania wpływowej pozycji w państwie, co można by powiązać z przypadkiem „kompleksu Damoklesa”.

Niestabilność oraz inkongruencja ideologii regionów Turcji obrazuje niejaką „grę teatralną”. Ścierają się różne probabilistyczne wersje, zmierzające do „odsłonięcia kurtyny” z całkowicie nowym zapleczem tożsamościowym oraz sztafażem. Konkretniej mówiąc, oskarżenia o prowadzenie przez *CHP* „moskiewskiej polityki”, Fatsa i „komunistyczna okupacja” czy „proislamskie spotkanie” w Sincan to tylko jedne z przykładów⁷⁷. Próba wprowadzenia nowego bądź utrzymania dotychczasowego, kemalistowskiego porządku, zawsze będzie napotykać na swojej drodze opór pewnych mas politycznych oraz społecznych, które jawnie wyrażą niewzruszony sprzeciw.

Mankamenty i wyraźne szczeliny w strukturze państwa uwypukliła działalność Ruchu Gülena, którego nieoficjalne początki „pseudopaństwowości” wiążą się z 1969 rokiem oraz kazaniem pomysłodawcy, wygłaszanymi w *Kestanepazarı Camii* w İzmirze. Fethullah Gülen, bezspornie uznawany za lidera wspomnianej politycznej społeczności islamskiej, doszukiwał się esencjalnego poparcia propagowanych tez w naukach XX-wiecznego teologa, Saida Nursiego⁷⁸. Metoda oddolna, uznawana za skuteczny sposób zachęcający do dokonywania znaczących zmian w mentalności społeczeństwa, bądź określanie polityki władz za „dzieło szatana” to tylko jedne z wybranych flagowych założeń ruchu. Za panaceum mogące „uzdrowić” Republikę uznaje islam w wersji globalnej oraz modernistycznej, co jest niewątpliwie zmorą i wartością niemożliwą do zaakceptowania przez Kemalistów.

Nieprzypadkowo należy także odwołać się do syndromu „milczącego pokolenia” [*Sessiz Kuşak*] przypadającego w uśrednieniu na okres 1928–1945, bo to właśnie do członków tej generacji zaliczyć można Gülena. Jak trafnie konstatuje magazyn *Time*, pokolenie to nie odczuwa potrzeby głoszenia hucznie swoich poglądów, rozwieszania plakatów czy publikowania manifestów⁷⁹. Podobnie jest z pomyślanym przez Fethullaha ruchem *Cemaat, Hizmet* [„Posługa”], który

---

⁷⁷ Wydarzenia dotyczą kolejno prześmiewczej polityki Partii Sprawiedliwości od 1965 roku oskarżającej partię Republikanów o „nadmierne lewicowe odchylenie”, promujące proradziecką wizję stosunków dyplomatycznych. Z kolei w czarnomorskim mieście Fatsa doszło do bezprawnego proklamowania przez burmistrza (Fikri Sönmez) miejscowości niezależnej republiki sowieckiej, w odpowiedzi na co rząd turecki wysłał wojsko. Innym przypadkiem była ankarska dzielnica Sincan, w której w 1997 roku doszło do przejawów proislamskich i bliskowschodnich przyjaźni, co zdawało się wpisywać w wizję premiera Necmettina Erbakana.

⁷⁸ M. C. Cantelmo, *La “generazione d’oro” dalla comunità religiosa al colpo di stato. Un profilo storico-politico del movimento di Fethullah Gülen*, Roma 2017, p. 1071.

⁷⁹ *People: The younger generation*, *Time*, 5 XI 1951, [online] <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,856950,00.html>, dostęp 24 XI 2022.

podejmuje decyzje w hermetycznie zamkniętym gronie zaufanych, aby później w zawaalowany sposób dążyć do ich skutecznego implementowania w życie. W przeszłości bektaszyci, a stosunkowo niedawno bracia Özal, zabiegali o poparcie warstw społeczeństwa, określając go mianem *orta diler* [„środkowy filar/słupek”]⁸⁰. Dzisiaj inicjatywę całkowicie przejmuje kaznodzieja z Erzurum, który usiłuje zjednoczyć w sobie wszystkie siły przeciwne Erdoğanowi, zominając o tym, że on sam w przeszłości był jego stronnikiem i rzecznikiem. Metody wspomnianej grupy nacisku, a więc instrumenty działania *sui generis* tureckiego *lobby*, niektórzy politolodzy sprowadzają do wyrażenia *statehood by stealth* [„państwowość przez podstęp”]⁸¹. Do realizacji tego górnolotnego celu przysługuje się słowna walka środowisk opozycyjnych z rządowymi na arenie politycznej, co działa pośrednio *in favorem tertii*, a więc na korzyść Gülena. Ta złożona perpleksja odśrodkowych tendencji wpisuje się w konwenans „teorii gry”, ponieważ w obu przypadkach „gracze”, decydenci, mają świadomość swoich własnych interesów oraz tych realizowanych przez przeciwników, a liczba przyjętych strategii zależy indywidualnie od przekonań, intuicji zaangażowanych⁸². Swoją drogą, w drugiej połowie XX wieku na Półwyspie Iberyjskim zwykło się mawiać na İsmeta İnönü, iż „był tak inteligentny, że miał trzydzieści lisów w głowie”⁸³. Równie dobrze postać Fethullaha Gülena swoimi ruchami można by określić w podobny sposób z uwagi na jego wyważone oraz zorientowane wielowektorowo działania na arenie międzynarodowej.

Gülen z dużym powodzeniem opiera *rebus* funkcjonowania struktury swojej organizacji na metodzie rozłamu społecznego oraz edukacji dzieci i młodzieży. Pierwszy czynnik, zgodnie z definicjami politologów oraz socjologów, znajduje swoje przełożenie i adaptację w zbiorowościach o niejednorodnym składzie i trudnych do zdefiniowania granicach inkluzywności względem jednostek⁸⁴. Tego typu struktura *patchworkowa* cywilizacji tureckiej jest podatna na wpływy ideologiczne i wizję nowych ruchów. W praktyce zjawiska wewnątrzsystemowe

⁸⁰ E. J. Zürcher, *Turcja. Od sultanatu do współczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 285.

⁸¹ F. Veiga, *Diez siglos...*, p. 546.

⁸² J. Ziółkowski, *The chicken game jako model ekspansyjno-prognostyczny w polityce*, [w:] *Teoria polityki*, red. P. Borowiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022, s. 180–181.

⁸³ L. Matias López, *Inonu, el ‘viejo profesor’ con 30 zorros en la cabeza*, *El País*, 1 XII 1987, [online] https://elpais.com/diario/1987/12/01/internacional/565311601_850215.html, dostęp 24 XI 2022 – tłum. aut.

⁸⁴ P. Borowiec, *Koncepcja praktyk repartycji. Przyczyny systematycznego ich wykorzystywania w polskiej polityce*, [w:] *Teorie polityki*, red. P. Borowiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022, s. 275.

uderzają w dotychczasowość zasad poprzez ich systematyczne burzenie i tworzenie podstaw nowego ładu opartego na rewolucyjnym myśleniu⁸⁵. W taki sposób został też pomyślany gülenowski *Cemaat*, który idąc krok dalej, sprowadza teoretyczne założenia także do płaszczyzny implementacyjnej. To właśnie pod jego auspicjami powstała mocno rozgałęziona globalna struktura szkolnictwa, mającego wpływy szczególnie w Stanach Zjednoczonych oraz byłych republikach postsowieckich, tj. na Kaukazie i w Azji Centralnej. Słowem przykładu, podczas coraz bardziej ofensywnej polityki anatolijskiego rządu, wizja Gülena, odchodząca od dywulgowania idei radykalizmu oraz fanatyzmu, wydaje się atrakcyjna dla młodej części społeczeństwa tureckiego. Zjawisko to określane mianem „efektu domina” [*domino etkisi*] doprowadziło do powstania ponad dwóch tysięcy placówek edukacyjnych w stu sześćdziesięciu krajach, które działają jako alternatywa dla *imam hatip* po sukcesywnym zamykaniu *medres* przez Atatürka⁸⁶. Imponująca jest także szacunkowa liczba zagorzałych zwolenników jego ruchu, która oscyluje wokół liczby dwóch milionów członków, a tym samym Fethullah może liczyć na zaplecze finansowe wzmacniane przez pięćdziesiąt pięć tysięcy biznesmenów⁸⁷. Poddając w rozważanie złożoność omawianego zjawiska, nie sposób nie pochylić się nad kompleksową analizą dokonaną przez wybitnego historyka o imieniu İlber Ortaylı. Można z niej wyłuskać pewną sekwencję powtarzających się określeń. „Mosty pokoju” [*barış köprüleri*] oraz archaiczny *alperen* jako pojęcie zarezerwowane dla określenia w przeszłości przywódców religijnych walczących na ziemiach Anatolii, zdają się bezbłędnie wpisywać w działania tego nietuzinkowego myśliciela z północno-wschodniego regionu Erzurum⁸⁸.

Fakt, iż obecnie Gülen znajduje się na wygnaniu w Pensylwanii, w górach Poconos, nie oznacza porzucenia przez niego dotychczasowej retoryki w wymiarze duchowo-politycznym. Wręcz przeciwnie, będąc od ponad dwudziestu lat w Stanach Zjednoczonych, projektuje oraz wdraża z powodzeniem projekty na grunt turecki. Przykładowo świadczy o tym rzetelnie przygotowany raport dotyczący wydarzeń „sfalszowanej loterii” z 1991 roku, gdzie wykazano nieprawidłowości w rekrutacji potencjalnych pracowników w strukturach państwowych. Słowem, osoby mające koneksje bądź uprzednio polecane przez środowisko

⁸⁵ *Tamże*, s. 284.

⁸⁶ J. Reychman, *Historia...*, s. 307.

⁸⁷ J. Parkinson, A. Albayrak, *From His Refuge in the Poconos, Reclusive Imam Fethullah Gulen Roils Turkey*, Zaman Daily, 20 I 2014, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304027204579332670740491570>, dostęp 24 XI 2022.

⁸⁸ İ. Ortaylı, T. Ateş, E. Karakaş, *Barış Köprüleri. Dünyaya Açılan Türk Okulları*, İstanbul 2005, s. 11.

Gülenistów, były niezwłocznie zatrudniane. Tym samym stanowcza odmowa następujących kolejno po sobie rządów, dotycząca wydania państwu tureckiemu Gülena, wzmacnia wiarygodność tezy o rzeczywistym umocowaniu „projektu zielonej generacji” [*Yeşil Kuşak Projesi*] zakładającej, że celem USA, już od czasów wdrażania doktryny Cartera, było użycie islamu jako skutecznej obrony przed komunizmem i wpływami wschodnimi⁸⁹.

„Armia İmama”⁹⁰, bo niektórzy politolodzy i dziennikarze tak określają ten fenomen wykraczający poza tereny współczesnej Turcji, to *sui generis* nietuzinkowy klan, gdzie obowiązuje ściśle określona dyscyplina, wykraczająca poza tę pojmowaną wyłącznie w kategoriach wewnątrzpartyjnych, oraz drabina wzajemnego systemu współzależności między członkami. Uczestnicy ruchu twierdzą, iż odniesienie zwycięstwa w wyborach nie byłoby możliwe z uwagi na interwencję wojskowych, przeciwnych udziałowi religii w państwie, dlatego należało stworzyć wewnętrzną sieć powiązań w kraju poprzez masową infiltrację zwolenników⁹¹. Spekuluje się, że struktura hierarchiczna oraz hermetyczna ruchu oscyluje wokół siedmiu kręgów, porównywanych przez przeciwników do tych dantejskich, a ich członkowie legitymizują się odmiennymi prawami oraz obowiązkami w zależności od zajmowanego stopnia w gülenowskiej drabinie. W każdym kręgu wykonywane są odmienne rytuały. Byli członkowie wymieniają wśród nich całowanie stóp, uważane za nieczyste zgodnie z naukami islamu, bądź picie wody po wypełnieniu nią butów, co w tym kontekście ma być wyrazem całkowitego podporządkowania oraz dewocji⁹². Na czele każdego regionu o strategicznym znaczeniu stoi naczelnik, *capo* regionalny o nieprzypadkowym

⁸⁹ N. Çelenk, *Amerika'nin İslâm'ı*, İstanbul 2006, s. 145. Zgodnie z doniesieniami, w Uzbekistanie oraz Kirgistanie szkoły Gülena miały stanowić schronienie, swoisty azyl dla co najmniej 130 agentów CIA zakamuflowanych jako nauczycieli języka angielskiego, co skłania do bycia sceptycznym wobec realnego celu placówek edukacyjnych.

⁹⁰ Zob. A. Şık, *İmamın Ordusu*, İstanbul 2017.

⁹¹ Narracja strony rządowej poddaje w wątpliwość prawdziwość tego stwierdzenia, gdyż obarcza winą za zamach stanu z 2016 roku właśnie *Hizmet*, oskarżając go o ścisłą współpracę i podburzenie wojskowych. W tym kontekście trudno jest zgodzić się z prof. E. J. Zürcherem, który utrzymuje, iż Ruch Gülena nie obiera sobie za cel przejęcia władzy w państwie tureckim, gdyż jego misją nie jest zdobycie monopolu politycznego. Fethullah Gülen w wywiadzie dot. nieudanej próby puczu wojskowego ripostuje zarzuty w następujący sposób: „Zawsze staliśmy stanowczo w obliczu takich wydarzeń, zawsze byliśmy przeciwko nim. Nawet gdybyśmy mieli możliwość, gdybyśmy zdążyli na czas, powiedzielibyśmy, nie zdradzajcie, w taki sposób, narodu tureckiego”. Cyt. za: *Gülen'den darbe girişimi yorumu: Bu bir senaryo, içinde kendi insanları da var*, BBC News Türkçe, 19 VII 2016, [online] <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36835771>, dostęp 1 VIII 2022 – tłum. aut.

⁹² D. Filkins, *Trent'anni di colpo di stato*, [w:] *The passenger. Turchia*, Milano 2020, p. 62.

imieniu *imam*, który ma za zadanie dbać o interesy głowy ruchu i zdawać sprawozdania z działalności.

Już na tym etapie rozważań można dostrzec, iż spotkania z Gülenem nie tylko wykraczają, lecz także rozszerzają powszechnie przyjęte znaczenie integracji między społeczeństwami, choćby tymi rozumianymi w kategoriach strasburskiego „Klubu Krokodyla” w ramach poszerzania zamysłu wspólnoty europejskiej. Skuteczną szansę na urzeczywistnienie marzeń prognostyka z Erzurum o transformacji pokolenia „zielonego” w „złote”⁹³ miał stanowić, według narracji prorządowej, pomysł zorganizowanego oraz przemyślanego puczu wojskowego urzeczywistnionego 15 lipca 2016 roku. Przygotowania zmierzające do obalenia i zdyskredytowania rządzących utożsamiane są z wydarzeniami urzeczywistnionymi w dniach 17–25 grudnia 2013 roku, kiedy to prokuratorzy, rzekomo związani z ruchem *Cemaat*, w ramach operacji antykorupcyjnej wydali akty nakazu aresztowania trzech synów ówczesnych ministrów, w tym syna Erdoğan – Bilala⁹⁴.

Odejście od systemu prezydenckiego oraz hegemonii jednopartyjnej przyniosło dotkliwe skutki dla Republiki Tureckiej, gdyż od tego czasu średnio co dekadę urzeczywistniały się pucze wojskowe, dokonywane kolejno w latach 1960, 1971, 1980, 1997 oraz 2016. Ich trajektoria i testament są jednak o wiele mocniej zakorzenione w anatolijskiej historii aniżeli mogłoby się wydawać. Mianowicie należy sięgnąć pamięcią do wydarzeń z 1446 roku, kiedy to po raz pierwszy użyto korpusu janczarów [*yeniçeri ocakları*], a od tego czasu formacja ta zaczęła dostrzegać świadomość własnych wpływów, potęgi oraz słabości w oczach władców, co pozostawiła niejako w spadku jej XX i XXI-wiecznym następcom, zasilającym szeregi tureckiej armii⁹⁵.

Dopełniającego podburzenia ówczesznie niezbyt stabilnej sytuacji politycznej i społecznej dokonali przeciwnicy ówczesnych władz *manu militari*, jak określa to El País, skutecznie urzeczywistniając widmo próby „defenestracji” prezydenta⁹⁶. Lipcowy zamach rozpoczynają odgłosy strzałów z kwatery Tureckich Sił Zbrojnych, niskie loty helikopterów nad Ankarą oraz symultaniczne zamknięcie

⁹³ Zob. Y. Çobanoğlu, „*Altın Nesil*” *peşinde.Fethullah Gülen’de toplum, devlet, ahlak, otorite*, İstanbul 2012.

⁹⁴ 17–25 Aralık 2013’te neler oldu ve o dönemin 17 aktörü bugün nerede?, Euronews, 17 XII 2021, [online] <https://tr.euronews.com/my-europe/2021/12/17/17-aralikin-17-aktoru-bugun-nerede>, dostęp 26 XI 2022.

⁹⁵ Fragment opracowano na podstawie rozmowy odbytej w listopadzie 2022 roku z dr hab. Piotrem Nykielem – adiunktem zatrudnionym w Katedrze Turkologii, Instytucie Orientalistyki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁹⁶ J. Carlos Sanz, *El sultán, la historia y los generales*, El País, 16 VII 2016, [online] https://elpais.com/internacional/2016/07/16/actualidad/1468626643_826683.html, dostęp 25 XI 2022.

ruchu drogowego na mostach stambulskich o godzinie 22:00⁹⁷. Przejmowanie władzy nad kluczowymi punktami miało nastąpić błyskawicznie ze wsparciem zmasowanego ataku. Przejmowano kolejno stacje telewizyjne, w tym siedzibę publicznego nadawcy TRT, otworzono ogień do budynku agencji wywiadowczej Milli İstihbarat Teşkilatı oraz wprowadzono czołgi na teren stambulskiego lotniska im. Atatürka, nadzorując tym samym wieżę kontrolną oraz jej radary i odbiorniki. Było to kluczowe posunięcie z punktu widzenia wojskowych, bowiem spodziewano się szybkiego powrotu prezydenta z wakacji nad egejskim Marmaris. Kierownictwo puczu niejako antycypowało wydarzenia, wysyłając grupę żołnierzy z Izmiru z rozkazem ujęcia prezydenta Republiki Tureckiej w hotelu Grand Yazıcı Mares. Głównego celu operacji nie udało się zrealizować, ale nie należy zapominać, że uprowadzono sekretarza generalnego o imieniu Fahri Kasırga. Ówczesny premier Binali Yıldırım, a następnie Recep Tayyip Erdoğan, odbyli rozmowy telefoniczne z dziennikarką stacji CNN Türk, wzywając lud do stawienia oporu napastnikowi oraz zapewniając obywateli o utrzymaniu porządku demokratycznego w kraju. Krótco po północy zastraszona dziennikarka, Tijen Karas, została zmuszona do wygłoszenia oświadczenia *Yurrtta Sulh Konseyi* [Rady Pokoju Ojczyzny], które miało usankcjonować funkcjonowanie wspomnianej Rady jako jedyne tymczasowego organu władzy w kraju. Odezwa wprowadzała także stan wojenny [*sıkıyönetim*], zobowiązując się do wypełniania w przyszłości wszystkich zobowiązań zaciągniętych przez Turcję na arenie międzynarodowej, przywrócenia demokratycznych rządów zorientowanych na przestrzeganie wolności słowa, a także odbudowania reputacji kraju, opierając się na zasadach świeckości oraz praworządności⁹⁸. Odwetowy ruch wykonał prezydent, wysyłając wiadomość do wszystkich obywateli z przesłaniem „Strzeż swojego państwa i narodu” [*Devletine milletine sahip çık*]. Zbuntowane oddziały armii zbombardowały w międzyczasie Wielkie Zgromadzenie Narodowe, znane w tureckiej nomenklaturze pod skrótem *TBMM*, a także oddały strzały w pobliżu pałacowego kompleksu prezydenckiego w Çankaya. Prezydent prosto z lotniska o godzinie 4:17 wygłosił przemówienie, w którym obarczył odpowiedzialnością Ruch Gülena, jednocześnie wskazując na problem „paralelnego państwa”, któremu należy położyć kres. Stopniowo rząd odzyskiwał kontrolę nad utraconymi obszarami, a jako cezura do historii przeszło zastrzelenie przez Ömera Halisdemira, obecnie bohatera narodowego,

⁹⁷ Zgodnie z zeznaniami większości aresztowanych żołnierzy pucz miał rozpocząć się o godzinie 3:00, co wskazuje na przyspieszenie działań i całkowity brak zgodności co do rozpoczęcia ataku w strukturach organizacyjnych.

⁹⁸ Opracowano na podstawie oryginalnej treści dokumentu: *2016 Türkiye askerî darbe girişimi*, Bildirge, 16 VII 2016, [online] https://tr.wikisource.org/wiki/2016_T%C3%BCrkiye_asker%C3%AE_darbe_giri%C5%9Fimi_bildirisi, dostęp 26 XI 2022.

głównodowodzącego juntą – Semiha Terziego. Działalność Fethullaha zaliczono do organizacji terrorystycznej, która przybrała od tej pory nazwę *FETÖ*, a sama próba zamachu została określona w szkolnych podręcznikach mianem „krótkiego przewrotu” bądź „operacji błyskawica” [*Harekat Yıldırım*]. 2193 rannych i 250 męczenników to bilans z tej przełomowej nocy, a po dziś dzień można zobaczyć ślady z piątego w historii Republiki puczu. Prezydent w ramach upamiętnienia makabrycznych wydarzeń polecił stacji TRT produkcję opartego na faktach filmu pt. „Czas świtu” [*Şafak Vakti*]. Co więcej, w 2019 roku oddał do użytku obywateli „Muzeum Pamięci 15 Lipca” [*Hafıza 15 Temmuz Müzesi*] w dzielnicy Üsküdar. Setki pozostawionych butów, rzeczy osobiste obywateli, odgłosy modlitw oraz ścieżki obsadzone – nieprzypadkowo – 250 tujami to tylko nieliczne elementy, które pozostają w pamięci po wizycie w muzeum⁹⁹. To wszystko sprowadza się do propagowania pochwały dla społeczeństwa świadomego historycznie, które będzie w stanie w przyszłości zastąpić pamięć komunikatywną w kulturową, zorientowaną na poszerzanie zasobów memuarystyki.

***

„Udusimy wroga w świętym piecu Anatolii”¹⁰⁰
Mustafa Kemal, İzmir, 1921

„Myśl kemalistowska jest wspaniała czy fantastyczna?”¹⁰¹
Mehmed Mazlum Çelik, Stambuł, 2021

Porównując symultanicznie teraźniejszość z przeszłością tureckiej sceny politycznej oraz jej trajektorii historycznej, trudno nie zgodzić się ze słowami tureckiego męża stanu, Vasıfa Çınara, twierdzącego, iż „grunt polityki Ankary

⁹⁹ Informacje opracowane na podstawie własnych rozmów autora przeprowadzonych 28 września 2022 roku z pracownikami Muzeum, a także jego zwiedzającymi. Do zredagowania powyższego zagadnienia wykorzystano także, dzięki uprzejmości instytucji kulturalnej, oryginalne zbiory prezentowane w stambulskim Muzeum.

¹⁰⁰ Cyt. za: V. Ebüzziya, *Tevhid-i Efkâr*, İstanbul 1922 – tłum. aut. Artykuł prasowy został udostępniony autorowi dzięki uprzejmości pracowników Biblioteki Narodowej w Izmirze (*İzmir Milli Kütüphanesi*) w trakcie wyjazdu badawczego realizowanego w dniach 19–23 września 2022 roku.

¹⁰¹ M. M. Çelik, *Kemalist düşüncem muhteşem mi; yoksa harika mı' tartışmasının ilk kurbanları: Kadro Hareketi*, *Independent Türkçe*, 23 I 2021, [online] <https://indyturk.com/node/304676/siyaset/kemalist-d%C3%BC%C5%9F%C3%BCnce-muhte%C5%9Fem-mi-yoksa-harika-m%C4%B1-tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1n-ilk-kurbanlar%C4%B1-kadro>, dostęp 25 XI 2022 – tłum. aut.

determinuje jej śliskość¹⁰². Począwszy od proklamowania stolicy Republiki Tureckiej w Ankarze, co nastąpiło 13 października 1923 roku, to właśnie stamtąd rewolucyjne idee „rozlewały” się na pozostałą część kraju. Do grona konkurentów w tym aspekcie można zaliczyć kosmopolityczny Stambuł, w którym stosunkowo niedawno ukuto nowy termin włączony do tureckiego żywego dyskursu politologicznego. *Cihangir solcusu*, czyli „lewicowiec z Cihangir” to właśnie określenie, którego potrzebuje świat Okcydentu, aby wykazać pewne odchylenia zachodzące w społeczeństwie jawiącym w opozycji do narracji rządowej. Za wspomnianych „lewicowców” uznaje się członków wyższej klasy średniej, ideologicznie sympatyzujących z liberalną lewicą. Prof. Murat Belge w sposób żargonowy, zrozumiały dla wszystkich, mówi o tej grupie jako o jednostkach „niepasujących do stylu większości”, partycypujących w wydarzeniach takich jak te z Gezi Park oraz popijających *raki*, puentując z przymrużeniem oka¹⁰³. Z kolei sama dzielnica Cihangir uchodzi za synonim intelektualizmu oraz sztuki. Ta tendencja przekłada się także na wyniki głosów z urn wyborczych, gdzie szczególnie widać ich kierunek zmierzający w stronę *votum separatum*. Trudno stwierdzić, czy ta grupa jest skazana na pogodzenie się z etykietką *underdog*, gdyż jak wskazuje Soner Çağaptay – Turcja jest niczym cebula, w której nie można zobaczyć rdzenia, a pojawiające się nieprzerwanie kolejne warstwy odwracają tendencje uznawane za dominujące¹⁰⁴. Podobnym tropem zmierza jego *meslektaş* [kolega z pracy] Feroz Ahmad, który dostrzega, iż błędnym jest etykietować *AKP* jako partię o profilu całkowicie islamskim, albowiem jej elektorat składa się ze zróżnicowanej bazy społecznej¹⁰⁵. Idąc krok dalej, niełatwo przewidzieć czy spuściznę Kemalistów uda się wykorzenić bądź zneutralizować w ciągu niecałego wieku, ponieważ Atatürk swoje projekty wprowadzał w życie z myślą o ich długotrwałości, co pozwala im elastycznie dostosowywać się do zmieniających się warunków oraz wyzwań współczesności. Zresztą Erdoğan nie wykorzenia całego dorobku ideologii kemalistowskiej, gdyż pewne jej wymiary uznaje za atrakcyjne i nawet jeśli nie powieła jej bagażu wartości, to jednak metody stanowią dla niego prototyp, model wzorcowy. Za spajający przykład typu *explicite* można wyróżnić „politykę herbacianą” [*çay politikası*], kontynuowaną w duchu merkantylistycznym, a także podejście do zagadnienia nacjonalizmu tureckiego.

¹⁰² *Tamże* – tłum. aut.

¹⁰³ D. Uğantaş, *‘Beyaz Kürt’ durağı mı? Soldan sağa, ovadan dağa ‘Cihangir solcuları’ tartışması...*, T24, 31 VII 2015, [online] <https://t24.com.tr/haber/beyaz-kurt-duragi-mi-soldan-sa-ga-ovadan-daga-cihangir-solculari-tartismasi,304650>, dostęp 25 XI 2022.

¹⁰⁴ S. Çağaptay, *A sultan...*, p. 13.

¹⁰⁵ F. Veiga, *Diez siglos...*, p. 559.

Niezawołowana krytyka władz w Anatolii ma za sobą długą trajektorię, mianowicie pierwsze wzmianki datuje się na XVII wiek. Związane jest to bezpośrednio z „Rozprawą Koçi Beya” [*Koçi Bey Risalesi*], który zarzucił ówczesnemu padyszachowi osmańskiemu stagnację administracyjną, przymykając oko na malwersacje oraz przekupstwa¹⁰⁶. Przejawy krytyki dostrzec można w czasach republikańskich, kiedy to dotyczyły one każdego z poszczególnych prezydentów i pierwszych ministrów. Mniejsze pole do krytyki pozostawia jedynie postać Mustafy Kemala, co wydaje się być całkowicie uzasadnione, gdyż trudno nieprzychylnie wyrażać się o jednostce, która nie dopuściła do rozbioru ziem tureckich, tym samym wskrzeszając oraz sankcjonując rządy prawa. Republika w realiach *à la turca* nie może być terminem używanym synonimicznie, zamiennie do demokracji bądź kemalizmu. Przesadne obwinianie Erdoğan za nierealizowanie postulatów „sześciu strzał” Kemalistów [*altı ok*] nie jest do końca uzasadnione, albowiem z pełnym obiektywizmem można stwierdzić, że już za rządów samego Atatürka bądź *ikinci adam* İnönü nie wywiązywano się z przestrzegania wszystkich *requiro*. Obrazują to dwa egzemplaryczne *casusy* kolejno z 1934 i 1962 roku, sprowadzające się do historii związanej z pisarzem, „przymusowym” dyplomatą – Yakupem Kadrim Karaosmanoğlu¹⁰⁷. Nie należy jednak deprecjonować arcyzmu postaci samego Kemala oraz jego kolosalnej roli w budowie trwałych fundamentów demokratycznych. Świadczy o tym po dziś dzień bezprecedensowe i unikalne na skalę światową obchodzenie każdego roku żałoby po stracie „Taty Turków” 10 listopada, ani o minutę za wcześniej, ani za późno, dokładnie o godzinie 9⁰⁵. W tureckiej rzeczywistości nie ma już miejsca na ucieczkę ani drogę powrotną od raz zapoczątkowanej demokracji. „Ja ci nie opowiadam teatru”, tak często miał w zwyczaju mawiać İsmet İnönü, kiedy był przekonany co do prawdziwości swojego zdania¹⁰⁸. Prawdopodobnie w tym kontekście także nadużyłby tego stwierdzenia.

¹⁰⁶ S. Akşin, H. G. Yurdaydın, S. Faroqhi, M. Kunt, A. Ödekan, Z. Toprak, *Türkiye Tarihi 3. Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul 2009, s. 30.

¹⁰⁷ Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun..., *Yeni Söz*, 12 X 2018, [online] <https://www.yenisoz.com.tr/yazarlar/y-kadri-karaosmanoglu-nun/>, dostęp 25 XI 2022. Y. K. Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomata*, İstanbul 2018, s. 17–20. Karaosmanoğlu, pomimo faktu, iż był bliskim zaufanym Atatürka i innych decydentów, został zmuszony do zamknięcia swojej gazety *Kadro* w 1934 roku z uwagi na opublikowanie „przesadnych”, zdaniem władz, treści. Został oddalony od polityki wewnętrznej państwa i wysyłano go do Tirany w roli ambasadora, stąd późniejszy tytuł jego traktatu „Przymusowa dyplomacja”. Historia niejako zatacza koło ponownie, w 1962 roku, kiedy to sam Karaosmanoğlu występuje z szeregów *CHP*, krytykując działania kemalistowskiej partii jakoby było w niej „zbyt mało kemalizmu”.

¹⁰⁸ *Tamże*, s. 16 – tłum. aut. W oryginale powiedzenie İnönü brzmi następująco: „Ben sana tiyatroyu anlatmıyorum”.

Bibliografia

- Akşin S., Yurdaydın H. G., Faroqhi S., Kunt M., Ödekan A., Toprak Z., *Türkiye Tarihi 3. Osmanlı Devleti 1600–1908*, İstanbul 2009.
- Ak Ö., *Dış politika analizi ve liderlik: Süleymaniye krizi sürecinde R. T. Erdoğan örneği*, Ankara 2009, dostęp 11 VIII 2022.
- *AKP kapatılmadı, Hazine yardımı kısıyor*, CNN Türk, 30 VII 2018, [online] <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/07/30/akp.kapatilmadi.hazine.yardimi.kisiliyor/486570.0/index.html>, dostęp 11 VIII 2022.
- Alemdar F., *Gizli Güçler Dünyayı Nasıl Yönetiyor?*, İstanbul 2015.
- Alkan M. Ö., *En doğru bildiğimizden kuşkulananmak. Mustafa'dan Kamâl'a Atatürk'ün isimleri*, [w:] *Toplumsal Tarih*, red. Y. D. Çetinkaya, B. A. Özden, İstanbul 2018.
- Alphan M., *Tek meşguliyetimiz memleketin hali*, Hürriyet, 27 I 2014, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/tek-mesguliyetimiz-memleketin-hali-25661172>, dostęp 28 VII 2022.
- Arık Ş., *Osmanlı döneminde bir "cadı avı" ve Türk Roman'ında cadı kavramı. Korku edebiyatı*, [w:] *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 29, Kütahya 2006.
- Armağan M., *Bilinmeyen yönleriyle İsmet İnönü gerçeği*, İstanbul 2019.
- Atabek N., *Susurluk skandalı sonrası "temiz toplum" talebiyle ortaya konan "sivil itaatsizlik" eylemlerinin Türk basınında görünümü*, Eskişehir 1999.
- Atila A. E., *Kerim devlet mi kurt devleti mi?*, Lacivert Dergi, 27 XI 2018, [online] <https://www.lacivertdergi.com/kultur/2018/11/27/kerim-devlet-mi-kurt-devleti-mi>, dostęp 12 VII 2022.
- Aydemir Ş. S., *Tek Adam. Mustafa Kemal (1881–1938)*, cilt 1, İstanbul 1999.
- Avcu A., E. Dursun, *Civangate tarih oldu*, Milliyet, 14 XII 1996, [online] <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/civangate-tarih-oldu-5261884>, dostęp 28 X 2022.
- Bakiner O., *Can the "spirit of Gezi" transform progressive politics in Turkey?*, [w:] *The Making of a Protest Movement in Turkey*, red. U. Özkırmı, London 2014.
- Balbay M., *1992'de CHP'yi yeniden açan Erol Tuncer: 'Halk bizi anlamadı' siyasette yanlış cümledir*, Cumhuriyet, 16 III 2020, [online] <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/1992de-chpyi-yeniden-acan-erol-tuncer-halk-bizi-anlamadi-siyasette-yanlis-cumledir-1727482>.
- Bechev D., *How a country turned from democracy and the West. Turkey under Erdoğan*, New Haven 2022.
- Borowiec P., *Koncepcja praktyk repartycji. Przyczyny systematycznego ich wykorzystywania w polskiej polityce*, [w:] *Teorie polityki*, red. P. Borowiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022.
- Cantelmo M. C., *La "generazione d'oro" dalla comunità religiosa al colpo di stato. Un profilo storico-politico del movimento di Fethullah Gülen*, Roma 2017.
- Carlos Sanz J., *El sultán, la historia y los generales*, El País, 16 VII 2016, [online] https://elpais.com/internacional/2016/07/16/actualidad/1468626643_826683.html, dostęp 25 XI 2022.
- Cebeci Ö., *From non-places to places: Neoliberalizing Istanbul, Taksim Gezi Protests, and Reflections on the Right to the City*, New Jersey 2014.

- Cem Boyner'den, 'Ben de çapulcuyum' çıkışı, Hürriyet, 5 VI 2013, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cem-boynerden-ben-de-capulcuyum-cikisi-23438303>, dosteþ 7 VIII 2022.
- CHP'nin Kurultaylar tarihi..., CNN Türk, 22 V 2010, [online] <https://www.cnnturk.com/turkiye/chpnin-kurultaylar-tarihi>, dosteþ 26 XI 2022.
- Coþkun A., *Kemalizm Aydınlanma Devrimleri. Nedir? Ne deęildir?*, İstanbul 2019.
- Çaęaptay S., *A Sultan in autumn. Erdogan faces Turkey's uncontrollable forces*, London 2022.
- Çarkoęlu A., *Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?* [w:] *Middle East Review of International Affairs*, vol. 6, no. 4, Herzliya 2002.
- Çelenk A. T., *Türk saęı ve İsmet İnönü*, Independent Türkçe, 29 I 2022, [online] https://www.indyurk.com/node/465391/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/t%C3%BCrki-sa%C4%9F%C4%B1-ve-i%CC%87smet-i%CC%87n%C3%B6n%C3%BC?fbclid=IwAR1w1Wm-t656GqecasQovOHuDSxQiWVjdY914FPcSNUgUIrfGV_K6praI, dosteþ 2 XI 2022.
- Çelenk N., *Amerika'nin Islâm'ı*, İstanbul 2006.
- Çelik M. M., *'Kemalist düşünce muhteþem mi; yoksa harika mı' tartışmasının ilk kurbanları: Kadro Hareketi*, Independent Türkçe, 23 I 2021, [online] <https://indyurk.com/node/304676/siyaset/kemalist-d%C3%BCn%C5%9F%C3%BCnce-muhte%C5%9Fem-mi-yoksa-harika-m%C4%B1-tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1-ilk-kurbanlar%C4%B1-kadro>, dosteþ 25 XI 2022.
- Çobanoęlu Y., *"Altın Nesil" peþinde. Fethullah Gülen'de toplum, devlet, ahlak, otorite*, İstanbul 2012.
- Demirkent D., *Devlete mesafe koymak*, Mülkiye Haber, 6 VIII 2020, [online] <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/08/06/devlete-mesafe-koymak>, dosteþ 12 VIII 2022.
- Demirtaş S., *Alba*, Milano 2018.
- Demirtaş S., *Devran*, İstanbul 2019.
- Ebüzziya V., *Tevhîd-i Efkar*, İstanbul 1922.
- Ellison G., *Turkey today*, London 1928.
- Erdoğan o pankartı açan ODTÜ'lü öğrencilerle görüþtü, Sözcü, 16 X 2018, [online] <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/erdogan-o-pankarti-acan-odtulu-ogrencilerle-gorustu-2684765/>, dosteþ 11 VIII 2022.
- Ete H., Taþtan C., *Gezi Eylemleri: Kurgu ile Gerçeklik Arasında*, Ankara 2013.
- Ferik M., *Recep Tayyip Erdoğan'lı Yıllar. 13 yıllık iktidarın tüm olayları, en detaylı açıklamalarla bu kitapta anlatılıyor*, İstanbul 2015.
- Ferro, Antonio A. – *Viajem á Volta das Ditaduras*, Lisboa 1927.
- Filkins D., *Trent'anni di colpo di stato*, [w:] *The passenger. Turchia*, Milano 2020.
- Feyzioglu M., Turhan N., Şener Ö., *Türkiye ağaca neden sarıldı?*, Ankara 2013.
- Glanville J., *Finding Drama in Solitary Confinement*, The New York Times, 23 V 2018, [online] <https://www.nytimes.com/2018/05/23/theater/can-dundar-we-are-arrested.html>, dosteþ 9 XI 2022.
- Gözler K., *Demokrasi nereye gidiyor? Nerede hata yaptık?*, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, 12 XII 2018, [online] <https://www.anayasa.gen.tr/demokrasi-nereye-gidiyor.htm>, dosteþ 6 VIII 2022.

- Guida M., *Nurettin Topçu: the 'Reinvention' of Islamism in Republican Turkey*, İstanbul 2013.
- *Gülen'den darbe girişimi yorumu: Bu bir senaryo, içinde kendi insanları da var*, BBC News Türkçe, 19 VII 2016, [online] <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36835771>, dostęp 1 VIII 2022.
- *17–25 Aralık 2013'te neler oldu ve o dönemin 17 aktörü bugün nerede?*, Euronews, 17 XII 2021, [online] <https://tr.euronews.com/my-europe/2021/12/17/17-ara-ligin-17-aktoru-bugun-nerede>, dostęp 26 XI 2022.
- Gülhan İ., *Payitaht "kızıl kâfir"*, Sendika.Org, 15 VII 2022, [online] <https://sendika.org/2022/07/payitaht-kizil-kafir-661424/>, dostęp 6 VIII 2022.
- İnönü E., *Üçyüz Yülık Gecikme*, İstanbul 2002.
- *İşte Gezi Parkı'ndaki korkunç ittifakın kanıtı*, haber7com, 20 września 2013, [online] <https://www.haber7.com/guncel/haber/1076100-iste-gezi-parkindaki-korkunc-ittifakin-kaniti>, dostęp 12 VIII 2022.
- Kafka F., *Gli aforismi di Zürau*, Milano 2004.
- Kalaycıoğlu E., *The Challenge of à la Turca Presidentialism in Turkey*, İstanbul 2014.
- Kaynar M. K., *Reistokrasi: Hukukun faile uydurulması mı?*, Gazete Duvar, 13 VI 2022, [online] <https://www.gazeteduvar.com.tr/reistokrasi-hukukun-faile-uydurulmasi-mi-makale-1568977>, dostęp 6 VIII 2022.
- Karaosmanoğlu Y. K., *Zoraki Diplomat*, İstanbul 2018.
- Khadra Y., *Ostatnia noc Kaddafiego*, Wydawnictwo Sonia Draga, Katowice 2015.
- *Kılıçdaroğlu ODTÜ'lülerin tutuklanmasına neden olan karikatürü paylaştı*, Cumhuriyet, 17 VII 2018, [online] <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-odtululerin-tutuklanmasına-neden-olan-karikaturu-paylasti-1029511>, dostęp 11 VIII 2022.
- Letsch C., *Turkey protests spread after violence in Istanbul over park demolition*, The Guardian, 1 VI 2013, [online] <https://www.theguardian.com/world/2013/may/31/istanbul-protesters-violent-clashes-police>.
- Livaneli Z., *Kaplanın Sirtında*, İstanbul 2022.
- Machiavelli N., *Prens*, İstanbul 2008.
- Matias López L., *Evita Perón y el hijo del caíd*, El País, 1 IV 1985, [online] https://elpais.com/diario/1985/04/01/internacional/481154406_850215.html.
- Matias López L., *Inonu, el 'viejo profesor' con 30 zorros en la cabeza*, El País, 1 XII 1987, [online] https://elpais.com/diario/1987/12/01/internacional/565311601_850215.html, dostęp 24 XI 2022.
- Matusiak M., *Wielki skok. Turcja pod władzą Erdoğana*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015.
- Meydan S., *Kemalizm*, Sözcü, 13 I 2020, [online] <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/kemalizm-5563892/>, dostęp 10 VIII 2022.
- Namaz A., *Atatürk reformları ve İslam*, İstanbul 2006.
- Oberda-Monkiewicz A., *System polityczny Urugwaju*, [w:] *Urugwaj. Polityka, gospodarka, społeczeństwo i kultura*, red. J. Gocłowska-Bolek, Warszawa 2021.
- *ODTÜ'de pankarttan gözaltına alınan 4 kişi tutuklandı*, Cumhuriyet, 10 VII 2018, [online] <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/odtude-pankarttan-gozaltina-alinan-4-kisi-tutuklandi-1022800>, dostęp 11 VII 2022.

- O iki "ayyaş" Atatürk ve İnönü mü, OdaTV, 28 V 2013, [online] <https://www.odatv4.com/siyaset/o-iki-ayyas-aturk-ve-inonu-mu--2805131200-37543>, dostep 7 VIII 2022.
- Oran B., *Türk Dış Politikası 2001–2012. Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*, cilt 3, İstanbul 2020.
- Ortaylı İ., Ateş T., Karakaş E., *Barış Köprüleri. Dünyaya Açılan Türk Okulları*, İstanbul 2005.
- Ortaylı İ., *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul 2018.
- Osmanlı hanedan üyesi Türk kimlik kartına sonunda kavuştu, TRT Haber, 5 IV 2015, [online] <https://www.trthaber.com/haber/yasam/osmanli-hanedan-uyesi-turk-kimlik-kartina-sonunda-kavustu-176934.html>, dostep 9 VIII 2022.
- Özdemir G., *Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları bağlamında Türk demokratikleşmesine bakış ve 15 Temmuz'un önemi*, Sakarya 2018.
- Özkök E., *Bir darbe girişiminin perde arkası*, Hürriyet, 1 III 2002, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/bir-darbe-girisiminin-perde-arkasi-57117>, dostep 26 XI 2022.
- Parkinson J., Albayrak A., *From His Refuge in the Poconos, Reclusive Imam Fethullah Gulen Roils Turkey*, Zaman Daily, 20 I 2014, [online] <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304027204579332670740491570>, dostep 24 XI 2022.
- *People: The younger generation*, Time, 5 XI 1951, [online] <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,856950,00.html>, dostep 24 XI 2022.
- Reyhman J., *Historia Turcji*, Ossolineum, Wrocław 1973.
- Sidan F., *Büyük Kin'in Kısa Öyküsü: Karşı Devrim*, İstanbul 2013.
- Skarga P., *Kazania sejmowe*, Tower Press, Gdańsk 2000.
- Sönmez M., *Türkiye'de holdingler. Kırk haramiler*, Ankara 1992.
- Şafak E., *Açık Radyo e Kaleydoskop*, [w:] *The passenger. Turchia*, Milano 2020.
- Şık A., *İmamın Ordusu*, İstanbul 2017.
- Ter-Matevosyan V., *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, London 2019.
- Tınç L., *Kemalizmi dünyaya bu dergiyle anlattık*, Milliyet, 28 X 2012, [online] <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kemalizmi-dunyaya-bu-dergiyle-anlattik-1618072>.
- *Time – 19 Mayıs 1941*, Vakfı İnönü, 19 V 1941, [online] <https://www.ismetinonu.org.tr/time-19-mayis-1941/>, dostep 10 VIII 2022.
- Turan I., *Turkey's Difficult Journey to Democracy: Two Steps Forward, One Step Back*, Oxford 2015.
- Türk H. B., *Muktedir. Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İstanbul 2014.
- Uğantaş D., *'Beyaz Kürt' durağı mı? Soldan sağa, ovadan dağa 'Cihangir solcuları' tartışması...*, T24, 31 VII 2015, [online] <https://t24.com.tr/haber/beyaz-kurt-duragi-mi-soldan-saga-ovadan-daga-cihangir-solculari-tartismasi,304650>, dostep 25 XI 2022.
- *Vahdettin'in Amerikan Başkanına Mektubu, Türkçe Tarih*, 19 VI 2016, [online] <https://turkcetarih.com/tarih/milli-mucadele/vahidettinin-amerikan-baskanina-mektubu/>.
- Veiga F., *El turco. Diez siglos a las puertas de Europa*, Barcelona 2006.
- Wódka J., *Polityka zagraniczna średniej potęgi. Turcja jako studium przypadku*, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa 2019.
- Wódka J., *Tureckie organizacje biznesu jako agenci procesów europeizacyjnych: casus TÜSİAD*, [w:] *Europeizacja partii politycznych i grup interesu*, red. B. Wójcikowska, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa 2015.

- Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun..., *Yeni Söz*, 12 X 2018, [online] <https://www.yenisoz.com.tr/yazarlar/y-kadri-karaosmanoglu-nun/>, dostęp 25 XI 2022.
- Yanardağoğlu E., *The media and media policy*, [w:] *The Routledge Handbook of Turkish Politics*, red. A. Özerdem, M. Whiting, New York 2019.
- Yılmaz T., *Rusya'da Kürt' sohbeti*, *Hürriyet*, 25 XII 2002, [online] <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyada-kurt-sohbeti-117774>, dostęp 12 VIII 2022.
- Ziółkowski J., *The chicken game jako model ekspansyjno-prognostyczny w polityce*, [w:] *Teoria polityki*, red. P. Borowiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022.
- Żukiewicz P., *Przywódstwo labilne. Mechanizm powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*, Centrum Analiz Systemów Politycznych, Wrocław 2012.
- Zürcher E. J., *Turcja. Od sułtanatu do współczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- *2016 Türkiye askerî darbe girişimi*, *Bildirge*, 16 VII 2016, [online] https://tr.wikisource.org/wiki/2016_T%C3%BCrkiye_asker%C3%AE_darbe_giri%C5%9Fimi_bildirisi, dostęp 26 XI 2022.

Abstrakt: W artykule podjęto próbę dokonania analizy porównawczej XX-wiecznych uwarunkowań społeczno-politycznych oraz ich influencji nadających współcześnie kształt realizacjom postanowień ideologii kemalistowskiej w Republice Tureckiej. Bazując na sześciopilarowych zasadach kemalizmu, autor bada ich rzeczywisty udział w tworzeniu podstaw demokracji. Artykuł przedstawia elementarne fazy tworzenia mitów historycznych oraz charakteryzuje prowadzoną w tym zakresie politykę. Szczególnie zgłębia się występowanie antagonizmów oraz rewolucyjny anturaż współczesnej Anatolii. Wyodrębnia istnienie „paralelnego państwa”, puczów wojskowych, a także szeroko zakrojoną infiltrację zwolenników Fethullaha Gülena w struktury państwowe. Autor doszukuje się związków między kreowaniem modelu „pożądanego obywatela” a inicjatywami obywatelskiego nieposłuszeństwa. Ewolucja systemów partyjnych, próby wskrzeszenia nienaruszonego dziedzictwa Mustafy Kemala oraz *casus* postępującego konserwatyizmu w świetle kemalizmu to zagadnienia, którym także poświęca się istotne miejsce w artykule. Sprowadza się to do ukazania ewolucji ruchów wahadłowych w tureckim pojmowaniu demokracji.

Słowa kluczowe: Republika Turecka; Kemalizm; Ruch Gülena; „głębokie państwo”; pucz wojskowy.

“Fleeing heir of the Kemalists”. A Picture of a Revolutionary Entourage in the Face of the Challenges and Threats Tugging Contemporary Anatolia

Abstract: The article attempts to carry out a comparative analysis of the 20th-century socio-political conditions and their influences that contemporarily shape the implementation of the provisions of the Kemalist ideology in the Republic of Turkey. Based on the six-pillar principles of Kemalism, the author examines their actual participation in creating the foundations of democracy. The article presents the elementary phases of creating historical myths and characterizes the policy pursued in this area. In particular, the occurrence of antagonisms and the revolutionary entourage of modern Anatolia are explored. The existence of a “parallel state”, military coups, as well as the

widespread infiltration of Fethullah Gülen's supporters into state structures are distinguished. The author searches for connections between the creation of the "desirable citizen" model and civil disobedience initiatives. The evolution of party systems attempts to revive the intact legacy of Mustafa Kemal and the case of progressing conservatism in the light of Kemalism are issues to which an important place is also devoted in the article. It boils down to showing the evolution of swinging motion in the Turkish understanding of democracy.

Keywords: Republic of Turkey; Kemalism; Gülen Movement; "deep state"; military coup